

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

**STRATEGIE VYROVNÁVÁNÍ SE S NEPŘÍZNIVOU
ŽIVOTNÍ SITUACÍ V KONTEXTU BEZDOMOVECTVÍ.**

Magisterská diplomová práce

Obor studia: Andragogika

Autor: Mgr. Eliška Marčíková, DiS.

Vedoucí práce: PhDr. Eva Klimentová, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma „Strategie vyrovnávání se s nepříznivou životní situací v kontextu bezdomovectví“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou použitou literaturu a zdroje.

V Olomouci dne 25. března 2019

Podpis .....

Poděkování:

Především děkuji PhDr. Evě Klimentové, Ph.D., vedoucí práce, za její odborné vedení, pomoc a podnětné rady, které mi poskytovala v průběhu tvorby této práce. Velké poděkování patří také mojí mamince a přátelům, za podporu v průběhu celého studia. Závěrem chci poděkovat respondentům, kteří byli ochotni podělit se o své zkušenosti.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Mgr. Eliška Marčíková, DiS.</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Andragogika</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Andragogika</i>
Vedoucí práce:	<i>PhDr. Eva Klimentová, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	2019

Název práce:	Strategie vyrovnávání se s nepříznivou životní situací v kontextu bezdomovectví.
Anotace práce:	Cílem této práce je prostřednictvím kvalitativního empirického šetření zjistit, jakým způsobem se vyrovnávají muži starší 60 let, žijící v azylovém domě, s nepříznivou životní situací a zda oni sami tuto situaci vidí jako nepříznivou. V teoretické části jsou vymezeny ústřední pojmy jako bezdomovec, stáří, strategie zvládání a obtížná životní situace. Ve výzkumné části je podrobně popsána metodologie empirického šetření spolu s výsledky výzkumu a interpretací dat.
Klíčová slova:	Zvládací strategie, nepříznivá životní situace, bezdomovectví, bezdomovec, stáří, stárnutí.
Title of Thesis:	Difficult Life Situation Coping Tactics in the Context of Homelessness.
Annotation:	The aim of this final thesis is to find out, by means of a qualitative empirical research, how men over sixty years of age, who live in reception centres, cope with difficult life situation and whether they perceive their situation as unfavourable. The theoretical part of the work focuses on the definition of the key terms such as homeless person, old age, strategies of coping, and difficult life situations. The practical part describes in detail the methodology of the

	empirical research together with the results of the research and data interpretation.
Keywords:	coping strategies, difficult life situation, homelessness, homeless person, old age, ageing
Názvy příloh vázaných v práci:	Informovaný souhlas s účastí na výzkumu.
Počet literatury a zdrojů:	54
Rozsah práce:	97 s. (140 991 znaků s mezerami)

Obsah

Obsah.....	6
Úvod.....	8
TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1 Bezdomovectví, senior bez domova.....	10
1.1. Vymezení a charakteristika bezdomovectví, bezdomovec.....	11
1.2. Typologie bezdomovectví a osob bez domova.....	16
2 Senior bez domova.....	20
2.1. Stárnutí – definice a jeho dopady.....	20
2.2. Stáří a senior – definice, charakteristika.....	24
2.3. Specifika seniorů bez domova.....	26
3 Zvládání nepříznivé životní situace.....	30
3.1. Stres.....	33
3.2. Coping.....	35
3.2.1. Coping jako zvládání zaměřené na řešení problému.....	36
3.2.2. Coping – zvládání zaměřené na emoce.....	39
VÝZKUMNÁ ČÁST.....	43
4 Metodologie výzkumu.....	43
4.1. Cíl výzkumu a stanovení okruhu otázek, kritická reflexe.....	43
4.2. Použité metody v rámci empirického šetření, kritická reflexe ..	48
4.3. Výběr výzkumného souboru a jeho popis.....	55
4.4. Etické aspekty realizovaného kvalitativního šetření.....	58
4.5. Zpracování získaných dat.....	63
4.6. Výsledky výzkumu a jejich interpretace.....	66
4.6.1. Aktuální životní situace.....	67
4.6.2. Zvládání.....	75
DISKUZE.....	82

ZÁVĚR.....	85
LITERATURA A ZDROJE.....	87
SEZNAM TABULEK.....	93
SEZNAM PŘÍLOH	94
Přílohy	95

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá způsobem zvládnání obtížných životních situací seniorů bez domova. Definuje a vymezuje klíčové pojmy vztahující se k této problematice. Konkrétně bude věnována pozornost pojmům bezdomovectví, stáří, senior bez domova, zvládnání nepříznivé životní situace a dvěma vybraným copingovým strategiím (zvládnání zaměřené na problém, zvládnání zaměřené na emoce).

Cílem práce je skrze empirické kvalitativní šetření zjistit, jakým způsobem se vyrovnávají muži starší 60 let žijící v azylovém domě s nepříznivou životní situací a zda oni sami tuto situaci vidí jako nepříznivou. Prostřednictvím získaných dat se bude jednat o popis toho, co senioři bez domova vnímají jako náročné životní situace. Jakým způsobem se s nimi vypořádávají a zda se nějak proměňují strategie zvládnání s ohledem na jejich stáří.

Téma jsem si zvolila především z vlastní zainteresovanosti k cílové skupině osob bez domova. Při své práci jsem s bezdomovci v každodenním kontaktu. Záměrem je získat od komunikačních partnerů podrobné informace, které by poskytly náhled na to, jakým náročným okolnostem museli v životě čelit. Jakým způsobem se s tím vypořádali a jak pohlíží na svou aktuální životní situaci.

V konceptuální části je pozornost věnována teoretickému ukotvení tématu. Jedná se o vymezení klíčových pojmů prostřednictvím odborné literatury vztahující se k této problematice. Ústřední částí této práce je realizované empirické šetření s analýzou a interpretací získaných dat. Práce je svým charakterem empirická.

V teoretické části jde primárně o propojení ústředních pojmů a nalezení vzájemného vztahu vzhledem ke zvolenému tématu. První kapitola je zaměřena na problematiku bezdomovectví vztahovanou k procesu stárnutí.

Konkrétně jsou vymezeny pojmy jako bezdomovectví, bezdomovec, stárnutí a stáří. Přičemž vzájemná provázanost těchto dvou fenoménů dnešní doby, bezdomovectví a stárnutí, jsou popsány v podkapitole specifika seniorů bez domova. Následně navazuje druhá kapitola, která vymezuje pojmy úzce vztahované k procesu zvládnání zátěže. Konkrétně se jedná o definici stresu a jeho příčin a důsledků. Dále vymezení nepříznivé životní situace a teoretické vymezení dvou zvolených copingových strategií, jimiž jsou zvládnání zaměřené na problém a zvládnání zaměřené na emoce.

Výzkumná část této práce se nejprve věnuje metodologickému vymezení empirického kvalitativního šetření. Představení výzkumného problému, výzkumného cíle a výzkumných otázek. Pozornost je věnována také využitým metodám a kritériím pro výběr výzkumného souboru. Následně jsou důkladně popsány etické principy uskutečněné v empirickém kvalitativním šetření. Ústřední částí práce je kapitola, která pojednává o výsledcích výzkumu a interpretaci dat se závěrečnou diskuzí.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Bezdomovectví, senior bez domova.

Tato úvodní kapitola práce si dává za cíl vymežit a definovat důležité pojmy, jimiž jsou především bezdomovectví, bezdomovec a speciálně poté vymezení seniora bez domova. Jak napovídá poslední pojem, bude se tato kapitola dotýkat hned dvou současných fenoménů, a to bezdomovectví a stárnutí.

Co se týká bezdomovectví, jeho aktuálnost je více než zřejmá. To je možno vyčíst třeba z odborné literatury významných autorů např. např. Kuchařová a Janurová (2016), Kliment a Dočekal (2016), Hradecký (2007). O tom, že je bezdomovectví fenomén současnosti a ovlivňuje naši společnost je možno spatřovat také v aktuálních akčních plánech našich měst a jejich politice. Například město Brno, které již realizuje na svém území projekty, které se snaží eliminovat počet osob a rodin žijících přímo na ulici nebo v nevyhovujících podmínkách (Lesák).

Koncepce, kterou uskutečňuje Brno, ale i např. Hradec Králové a ještě další města, ukazují, že bezdomovectví a ohroženost bezdomovectvím je něco, co nelze přehlížet, ale jde podnikat celkem úspěšné kroky k jeho snížení. Město, ve kterém bude uskutečněno empirické kvalitativní šetření, je taktéž aktivní v oblasti řešení problematiky bezdomovectví a snaží se prostřednictvím aplikace koncepce po vzoru Brna věnovat tomuto fenoménu zvýšenou pozornost.

Jak vyplývá z výše napsaného textu, budou nyní následující podkapitoly věnovány definicím nastíněných pojmů. Jednotlivé termíny vymežím, aby byly správně pochopeny pro účel této práce. Důležitost spatřuji především v tom, že o bezdomovectví bylo napsáno mnohé a je také možno na něj nahlížet různými optikami. Následující text si tedy klade za cíl

terminologicky ujednotit význam, jak jsou pojmy uchopeny a jaký denotát mají v této práci.

1.1. Vymezení a charakteristika bezdomovectví, bezdomovec.

Bezdomovectví je vnímáno jako sociální problém, který lze vnímat jako projev sociální nerovnosti. To znamená, že někteří lidé nemají zajištěno vhodné bydlení nebo je jim odepřeno (Kliment & Dočekal, 2016, s. 19; 83).

Bezdomovectví je sociální vyloučení spojené s chybějícím domovem. (www.feantsa.org). Bezdomovectví znamená, že jedinec (nebo i rodina) nemají uspokojeny základní životní potřeby v oblasti bydlení. Nedisponují potřebnými prostředky, aby si domov zajistili. Bezdomovectví je jev (fenomén), který má své příčiny především v materiálním strádání, vztahové neuspokojenosti, osobnostních schopnostech a institucionálních faktorech (Hradecký, 1996, s. 33- 34). Definici bezdomovectví je možno vnímat jako souhrnné označení pro skupinu osob, kteří jsou přímo na ulici, žijí v nevyhovujících podmínkách nebo jsou bezdomovectvím přímo ohroženi. Za synonymní výraz pro bezdomovectví lze použít označení extrémní sociální vyloučení, přičemž chudoba je nejen příčinou, ale i důsledkem bezdomovectví (MPSV, 2018).

Pojem sociální vyloučení je při vymezení bezdomovectví nebo jeho dopadech zmiňován velmi intenzivně. V některých definicích se můžeme setkat s názorem, že sociální vyloučení je synonymem pro bezdomovectví (www.mpsv). Další perspektivou, jak na sociální vyloučení nahlížet je skutečnost, že se jedná o nejzávažnější důsledek bezdomovectví. Keller

(2013, s. 18) uvádí, že ztráta domova je posledním stádiem sociálního vyloučení.

Sociální vyloučení je ukotveno také v naší legislativě, §32 odstavec f) zákona č. 108/2006 Sb., Zákon o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů definuje tento pojem následovně:

„Sociální vyloučení je vyčlenění osoby mimo běžný život společnosti a nemožnost se do něj zapojit v důsledku nepříznivé sociální situace“ (ÚZ, 2019, s. 118).

Šťastná (2016, s. 48–51) vymezuje sociální vyloučení jako nedostatečné zapojování jednotlivce do společnosti. Sociální vyloučení zapříčiňuje nedostatečný přístup k potřebným institucím, které poskytují vzdělání, zdravotnickou péči a další. Není však důsledkem pouze selhání samotného jednotlivce, že není schopen se do společnosti zapojit, ale důvodem vyloučení mohou být také okolní vlivy. Mezi ně patří např. mezery v legislativním systému a sociálním zabezpečení, v systému trhu práce, aj. Sociální vyloučení ohrožuje jedince (ale i rodiny) v několika rovinách. Mezi oblasti, kterých se sociální vyloučení nejvíce dotýká, patří:

- Ekonomická rovina – nejisté zaměstnání, dlouhodobá nezaměstnanost, vysoká zadluženost, příjmová chudoba.
- Sociální rovina – nestabilní rodina, rozpad tradiční rodiny, neplánovaná těhotenství, bezdomovectví, kriminalita.
- Politická rovina – nedostatek volebních práv, neúčast na komunitním životě.

„Sociálně vyloučení lidé obvykle neřeší jeden problém, ale stojí před jejich komplexem, přičemž mnohý z nich by i jednotlivě ohrožoval normální fungování člověka ve společnosti. S postupným propadem na dno přestává být zřejmé, co je původním důvodem propadu a co jeho následkem. Typicky lze tento zacyklený proces

sledovat v případě bezdomovců, drogově závislých a recidivistů“ (Šťastná, 2016, s. 51).

Většina autorů, kteří vymezují bezdomovectví, se shodují na tom, že tento fenomén s sebou přináší velké riziko sociální izolace. S tímto vymezením se setkáváme například u Hradeckých, kteří za hlavní dopad bezdomovectví označují extrémní sociální vyloučení (Hradecká & Hradecký 1996, s. 34–36). Průdková a Novotný (2008, s. 11–12) shodně hovoří o tom, že vyústěním bezdomovectví je sociální exkluze, přičemž jej vnímají ještě v širším kontextu a to jako selhání společenského fungování jednotlivce. K tomuto výčtu autorů je možno také zařadit organizaci FEANTSA, Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci. Ta vymezuje bezdomovectví taktéž s ohledem na sociální vyloučení, které je spojeno s absencí bydlení. Přičemž absenci bydlení vnímá jako ztrátu domova, což dle jejich názoru není pouze místo bydliště. Pojem domov lze vnímat ve třech oblastech (Feantsa):

1. Fyzická oblast – jako možnost jedince mít, ať už vlastní, či jinou formu bydlení, tzn. mít přiměřené bydlení, které může každodenně a celodenně užívat k bydlení.
2. Sociální oblast – pro uspokojení potřeby, mít své soukromí, ale také možnost sociálních interakcí, sociální potřeb, a podobně.
3. Právní oblast – což v praxi znamená právní nárok k užívání bytu

Bezdomovectví jako sociální exkluzi doprovázenou ztrátou domova, tedy ve stejném smyslu dle organizace FEANTSA, je možno nalézt také u Kellera (2013, s. 4–5), který uvádí, že domov je místem, které poskytuje jedinci zdroj podnětů a stimulace, stejně jako je místem bezpečného útočiště. To, že na bezdomovectví nahlíží touto perspektivou, je možno vyvodit již ze samotného názvu článku Ztráta domova jako poslední stádium sociální exkluze.

Chvojka (in Pleace 2017, s. 7) taktéž vnímá extrémní sociální vyloučení jako neodmyslitelný dopad bezdomovectví. Bydlení interpretuje jako základní životní potřebu. Pokud tato potřeba není saturována, ve velké míře následně dochází ke ztrátě zaměstnání, ochabnutí až vymizení sociálních kontaktů a v neposlední řadě také zhoršení zdravotního stavu.

Holpuch (2011) uvádí, že na fenomén bezdomovectví je v odborné literatuře nahlíženo jako na nepříznivou životní situaci případně jako na společenský problém. Tento autor se však snaží o vymezení bezdomovectví jako přístupu k životu a způsobu života. Jako identifikační prvky toho, že se jedná o bezdomovecký způsob života, můžeme uvést to, že osoba přijme tzv. bezdomovecké způsoby obživy a také jisté smíření se s určitým druhem stigmatu. Největší překážkou přijetí stigmatu je prvotní stud. Jakmile však jedinec ostych překoná, změní i svou hodnotovou orientaci a odkloní se od většinové společnosti. Přijme normy sociální skupiny, které se stal členem. Stane se bezdomovcem, který bezdomovecké strategie získávání a obstarávání obživy přijme za vlastní. O lidech bez domova, kteří si bezdomovectví zvolili dobrovolně, píše ještě Schwarzová (in Matoušek 2005, s. 316), ale dodává, že jejich počet je zanedbatelný a proto nevnímá jako potřebné jim věnovat zvýšenou pozornost. Další autorka, která shledává v bezdomovectví dobrovolnost a považuje jej i za možnost kategorizovat ho přímo jako bezdomovectví dobrovolné, je Kalenská (2010), která uvádí, že:

„Mnoho z nich je na ulici dobrovolně. Stali se z nich jakýsi tuláci, kterým tento způsob života vyhovuje. Nemusí chodit do práce a nic se po nich nechce. Nemají žádné cíle něčeho dosáhnout a mnohdy nemají ani žádnou rodinu, na které by jim záleželo.“ „Druhou část bezdomovců pak tvoří lidé, kteří přežívají na ulici nedobrovolně, protože nezoládli nějakou životní krizi a stali se z nich životní ztroskotanci. S pomocí jiných lidí mají zřejmě největší naději se z bludného kruhu

vymanit. Často ale bohužel propadnou dříve závislosti na alkoholu či drogách, což jejich návrat velmi zkomplikuje“ (Kalenská, 2010).

Je možné definovat bezdomovectví např. podle délky jeho trvání. S tímto vymezením se můžeme setkat u Haasová (2005, s. 9–10). Ta kategorizuje bezdomovectví na dva typy bezdomovectví. Bezdomovectví trvající delší dobu a bezdomovectví, jako krátkodobá krize.

Z uvedeného vyplývá, že odborná literatura nabízí několik možných úhlů pohledů, jak tento fenomén vnímat. Bezdomovectví se dá vymezit jako pouhá ztráta střechy nad hlavou nebo na druhou stranu jako jev, který s sebou přináší další množství nástrah a ohrožení.

Odpověď na otázku, zda bezdomovectví vnímat v užším či širším pojetí je možno naleznout u Hradeckého (2007):

„Bezdomovství lze vymezit tak úzce, že by zahrnovalo pouze osoby přežívající venku bez střechy nad hlavou, nebo může být definováno v širším smyslu, (...), Bezdomovství v širším pojetí kromě lidí bez střechy zahrnuje také osoby bez bytu a další osoby žijící v nejistém nebo nevyhovujícím bydlení nebo ubytování“ (Hradecký, 2007, s. 31).

S bezdomovectvím úzce souvisí další pojem, bezdomovec. Nejen, že na něj lze nahlížet různými optikami, opět dle širší vymezení, ale přináší také terminologickou nejednotnost. V literatuře nalezneme označení jako osoba bez přístřeší, osoba bez domova, osoba bez střechy nad hlavou apod. Někteří autoři vnímají tato označení jako synonymní, jiní se vymezují vůči nejednotné terminologii. Například se můžeme setkat s výrokem, že:

„Výraz "bezdomovec" pak chápu jako zastřešující pojem pro "ideální typ" těchto osob. Zatímco oficiálně používaný termín "osoba bez přístřeší" vychází z vnějších podmínek, v nichž člověk žije, pojem bezdomovec do své práce zavádím

proto, aby vypovídal zejména o podmínkách vnitřních, tedy o identitě” (Holpuch, 2011).

Pakliže se na definici pojmu bezdomovec podíváme optikou Hradeckého, který je výše zmíněn se svou definicí širokého pojetí vymezení bezdomovectví, nikoho nepřekvapí, že ke stejnému závěru dochází i při vymezení toho, kdo je bezdomovec. Za bezdomovce považuje člověka, který již o svůj domov přišel, ale také sem řadí ty, jimž ztráta domova hrozí (Hradecký, 1996, s. 36). U některých autorů je možné setkat se s vymezením bezdomovce skrze poměrně konkrétní popis osoby. Například Schwarzová (2005, s. 316) uvádí jako příklad ukázkového bezdomovce muže, který je ve věku čtyřiceti let, minimálně dva roky nezaměstnaný a je romského původu. Keller (2012, s. 16–17) popisuje charakteristického bezdomovce jako vyučeného muže ve věku nad 40 let. Přičemž za ohrožené vnímá hlavně jedince, kteří jsou předlužení. Tento autor také přichází s predikcí a upozorněním na další ohroženou a opomíjenou skupinu lidí, jimiž jsou senioři. Senioři bez domova budou dle jeho odhadů přibývat. Bezdomovectví seniorů vnímá jako nevyhnutelný doprovodný jev neustále rostoucích nákladů na bydlení a dalších kroků uskutečňovaných v rámci reformy a sociální politiky.

Výrazy jako bezdomovec, osoba bez přístřeší a člověk bez domova, jsou si pro účely této práce synonymní.

1.2. Typologie bezdomovectví a osob bez domova

Široké pojetí bezdomovectví i pojmu bezdomovce v sobě skrývá úskalí velmi různorodých důvodů, proč se do této těžké životní etapy jedinci dostávají. Příčiny jsou různé, stejně jaké jsou velmi heterogenní i jednotlivci, kteří jsou bezdomovci. Následující podkapitola tedy bude věnována typologii bezdomovectví a osob bez domova dle dostupné odborné literatury.

Co se typologie bezdomovectví týká, zde má svůj neodmyslitelný přínos Hradecká, Hradecký (1996), kteří vytvořili členění tohoto fenoménu. Typologie byla publikována již v roce 1996, avšak vzhledem k tomu, že i nejnovější literatura věnující se této problematice např. Kliment a Dočekal (2016) a také velké množství dalších autorů z ní čerpá a odkazuje na ni ve svých článcích, případně pracuje s terminologií, jež tato kategorizace zavedla, např. Haasová (2005), Schwarzová (2005), Švihlová (2012, s. 51), Plachý (2006, s. 3) a další, bude zde reflektována.

Typologie bezdomovectví dle Hradeckých:

- 1) skupina fenoménu zjevného bezdomovectví,
- 2) skupina fenoménu skrytého bezdomovectví,
- 3) skupina fenoménu potenciálního bezdomovectví (Hradecký, 1996, s. 27).

Jak je patrné, jedná se o tři skupiny, přičemž tou první je zjevné bezdomovectví. Zde je možno zařadit osoby bezdomovců, kteří jsou identifikovatelní na první pohled (jsou zjevní). Do této skupiny patří především ti, kteří žijí přímo na ulici nebo se jich tento způsob života bezprostředně dotýká (přespávání na nádražích a jiných veřejných prostranstvích). Tato skupina dále zahrnuje například také osoby žijící v azylových domech a využívající služby noclehárny. Druhou kategorií je skupina fenoménu skrytého bezdomovectví. Zde jsou zařazeny osoby, které nemají vyhovující bydlení a přespávají u rodinných příslušníků nebo přátel. Tato skupina je jen těžce identifikovatelná, hlavně co se do jejich počtu týče. Jsou to zpravidla lidé, kteří nevyužívají žádných sociálních služeb ani jiné formy sociální pomoci, díky čemuž bychom následně získali jejich evidenci. Dochází občas pouze k elementárnímu získání dat malého počtu lidí příslušné této skupině, a to v případě, že obývají prostory, které není možno využívat v zimních měsících. Musejí tedy následně vyhledat pomoc, protože nejsou schopni si ji zabezpečit vlastními silami (squaty, opuštěné haly, domy

atd.). Třetí a poslední je skupina fenoménu potencionálního bezdomovectví. Do této kategorie řadíme osoby, kterých se bezprostředně týká ohrožení bezdomovectvím. Takové ohrožení nastává např. při odchodu z dětského domova, plánované propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, případně odchod z jiného typu institucionální i zdravotnické péče (Hradecká & Hradecký, 1996, s. 36–42).

Další významné členění bezdomovectví je možno nalézt v typologii ETHOS (Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení), kterou vytvořila v roce 2005 Evropská observatoř bezdomovství pro organizaci FEANTSA. Tato typologie člení bezdomovectví do čtyř kategorií. 1.) osoby bez střechy nad hlavou, 2.) osoby bez bytu, 3.) osoby v nejistém bydlení, 4.) osoby v nevyhovujícím bydlení (www.feantsa.org).

Tato typologie se uchytila i v českém prostředí, přičemž Hradecký (2007, s. 7–9) doplnil tuto typologii ETHOS v roce 2007 o operační kategorie. Pomáhá tak více reagovat na konkrétní ekonomické a společenské prostředí České republiky. Primární vizí při užívání typologie ETHOS je sledování bezdomovectví stejnou optikou v celoevropském jednotném náhledu (www.feantsa.org).

Výčet typologizace a členění bezdomovectví není vyčerpávající a je možno nalézt další kategorizace. V českém prostředí, např. Haasová (2011), typologizuje bezdomoveckou populaci dle míry, do jaké jsou exkludováni od běžné populace. I v zahraničí nalezneme široký výčet typologizace a členění bezdomovectví. Například typologizace osob bez domova charakteristická pro americké prostředí, která vznikla v roce 2012, je silně podmíněna příslušnou legislativou, která se primárně orientuje na rodinné systémy celkově (NAEH).

Typologie ETHOS bude ústřední a klíčovou kategorizací v této práci. Kategorizace ETHOS byla zvolena proto, že byla vypracována a uzpůsobena pro české prostředí při zkoumání tohoto fenoménu. Za pomoci

této typologie jsou získávána statistická data např. Kuchařová, Janurová (2016), Kuchařová, Barvíková, Peychlová, Höhne (2015) a další.

2 Senior bez domova

O aktuálnosti a definici pojmu bezdomovectví bylo pojednáváno v předchozím textu. Senior bez domova s sebou však přináší nutnost vymezení druhého pojmu, který je rovněž považován za fenomén současnosti. Tímto pojmem je stárnutí. Proto se nyní zaměřím na jeho vymezení, definici a dopady, především pak na to, co stáří obnáší u bezdomovecké populace, zda mají senioři bez domova jiné potřeby anebo jestli se nějak liší od seniorů běžné populace.

2.1. Stárnutí – definice a jeho dopady

Stárnutí je někdy označováno za klíčový fenomén 21. století (Vidovičová, 2013, s. 12). Jedná se o proces, který s sebou přináší mnoho změn, často nezvratných. Příkladem takové změny může být výrazné zhoršení zdravotního stavu či náhlý pokles pravidelného příjmu. Stáří s sebou přináší také hrozbu sociální izolace (Čevela & Čeledová a kol., 2014, s. 129–131). Vyústěním procesu stárnutí je stáří (Sak & Kolesárová 2012, s. 31).

O tom, že stárnutí je životní událostí, která si zaslouží pozornost, píše také R. S. Lazarus spolu se svou manželkou Bernice Lazarus. Uvádějí, že stárnutí je proces, jež nelze oddělovat jako pouhý závěr života, ale musíme na něj nahlížet jako na skutečnost, která začíná již v dětství. Zároveň kritizují některé faktory jako znaky stáří, např. zdraví. Manželé Lazarusovi píší, že zdraví není ukazatelem, který by si mělo stáří nárokovat, protože některá onemocnění, jež trápí lidi ve vyšším věku, jsou stejně tak početně zastoupena v podstatně mladších věkových skupinách. Zároveň však dodávají, že je možno identifikovat onemocnění, jež jsou charakteristická v procesu stárnutí. Mezi ně patří například srdeční kolapsy, mrtvice a různé formy demence jako Alzheimerova choroba. Stáří však samo

o sobě rozhodně není onemocněním, ale má zvláštní vlastnosti, které z něj činí téma samé (Lazarus, 2006, s. 10).

Manželé Lazarusovi identifikovali negativa a pozitiva vztahující se ke stáří. Mezi hlavní negativa, která stáří přináší, patří těchto 5 skutečností:

- Blížkost vlastní smrti - vědomí, že čas vlastní smrti se blíží, je univerzální a nejběžnější zdroj strachu. Lidé se tomu chtějí vyhýbat a často tuto skutečnost popírají. Na rozdíl od ostatních zvířecích druhů si lidé uvědomují, že mají svou minulost, přítomnost a budoucnost. Člověk se musí vypořádat a přijmout blízkost vlastní smrti.
- Změna a vývoj společnosti - kvůli neustále se měnícím sociálním podmínkám je na staršího člověka vyvíjen nátlak, aby se této změně přizpůsobil. Jsou vystavováni opresi měnící se společnosti. Dobře zažité hodnoty a způsob života zmizely nebo byly změněny. Společenské změny vyúsťují často v to, čemu dnes říkáme mezigenerační propast.
- Úmrtí členů rodiny a přátel - v průběhu stárnutí je tato skutečnost častější. Čím více člověk stárne, tím více úzkostněji prožívá úmrtí členů rodiny. Stejně tak je stárnoucí člověk vystaven skutečnosti, že si uvědomuje a vnímá, že jeho přátelé nebo sousedi jsou stále častěji nemocní, stávají se nemohoucími a umírají. Taktéž si to uvědomují prostřednictvím toho, že známé osobnosti jejich doby a kolegové jsou již také po smrti.
- Zhoršení zdravotního stavu - stáří je negativním doprovodným jevem působícím na zdraví. Toto negativum je velmi individuální a specifické. Pro někoho je limitujícím faktorem, pro jiného tomu tak být nemusí.
- Smysl a užitečnost vlastní existence - dalším negativem je ztráta možnosti zachovat si svou užitečnou funkci v životě, která se často vztahovala na naši práci. Je důležité, aby člověk po odchodu do důchodu měl pocit užitečnosti, zůstal energický a zdravý jak to jen je možné

(Lazarus, 2006, s. 13).

Oproti tomu k primárním pozitivům, která doprovázejí proces stárnutí, patří dle manželů Lazarusových následující:

- Čas na vlastní realizaci - stáří přináší člověku možnost si v důchodu užívat svůj čas dle svého uvážení a efektivně jej využít. Oprostití se od tlaku na zajištění živobytí. Stáří přináší možnost cestování, uskutečňování zájmových aktivit, trávení více času s rodinou. Stáří přináší také možnost odložit, ve společnosti zaměřené na výkon, odložit pracovní starosti a věnovat se v posledních letech výhradně vlastním prioritám a zájmům. Nemuset pracovat pro příjem poskytuje možnost pro svobodnou volbu.
- Čas na rodinu, péče o vnoučata - pokud rodina bydlí blízko, stáří přináší možnost věnovat se vnoučatům a rodině. Mohou se vzájemně navštěvovat, trávit společně svátky a oslavy. Pakliže rodina žije ve větší vzdálenosti, stáří poskytuje čas a možnost za rodinou vycestovat.
- Seberealizace, uskutečnění změn - další pozitivum, které s sebou stáří přináší, je možnost učinit dlouho vytoužené změny. Ať už na sobě nebo i v sobě samotném. Tato životní etapa dává člověku prostor na přehodnocení důležitosti některých požadavků.
- Moudrost ve stáří - stáří s sebou může přinášet schopnost člověka akceptovat bolestivou realitu. Jedná se také o schopnost vyhodnotit vlastní síly, schopnosti a možnosti. Dovednost opustit své cíle, které již nejsou reálné, vyžaduje moudrost.
- Manželské souznění, porozumění- pokud spolu manželé žijí celý život, mohou si vytvořit vlastní způsob komunikace. Jsou schopni vzájemně odhadnout, na co ten druhý myslí bez verbálního projevu. Pojí je vzpomínky na společnou minulost, zážitky a události. Dokážou

komunikovat beze slov. Jedná se o důležitý aspekt, který s sebou nese velký emoční význam, protože to nemohou prožít s nikým jiným. To si vyžaduje mnoho let společného soužití. Ačkoliv tato forma blízké komunikace není v žádném případě univerzální, pokud se tak stane, je to zaručeně jedna z velkých pozitivních zkušeností společného stárnutí. Tento významný, jedinečný a pozitivní aspekt stárnutí je zároveň důvodem, proč smrt životního partnera patří obvykle ke kritickým a negativním dopadům stárnutí. Osoba, se kterou byla sdílena veškerá každodennost, pojily se s ní všechny významné události, je pryč (Lazarus, 2006, s. 14).

Stárnutí je možno uchopit nejen identifikací pozitiv a negativ. Někteří autoři se ke stáří vyjadřují spíše jako k jevu, který lze charakterizovat na základě dopadů na jednotlivé roviny člověka.

Janiš a Skopalová (2016, s. 41–50) rozdělují dopady stárnutí na základě změn ve třech rovinách jedince - tělesné, psychické a socioekonomické. Tělesnou rovinu dále kategorizují na dvě oblasti. Jako první jsou to dopady vizuální - šedivé vlasy, vrásky a další. Druhou oblastí jsou dopady stárnutí na zdraví člověka. Především kardiovaskulární obtíže, onemocnění kloubů. Za nejvýraznější změnu v tělesné rovině jedince identifikují zhoršení smyslů, především sluchu a zraku. Nejvýznamnějšími dopady v rovině psychické jsou změny ve schopnostech paměti a pozornosti. Dále pak dopady stárnutí na kognitivní funkce. V socioekonomické rovině je nejvýznamnějším dopadem odchod do starobního důchodu. Tato změna sociálního postavení přináší riziko sociální izolace. Výrazný dopad stárnutí v této rovině je pokles finančního příjmu.

S podobným vymezením stárnutí s ohledem na dopady jednotlivých rovin jedince se můžeme setkat také u Sýkorové, která definuje

stárnutí a jeho dopady následovně: „stárnutí představuje komplexní a dynamický proces zahrnující vzájemně propletené procesy stárnutí biologického, psychologického a sociálního“ (Sýkorová, 2007, s. 47). Sak a Kolesárová (2012, s. 15) vnímají základ procesu stárnutí v rovině biologické, ale zároveň doplňují, že na tuto rovinu se následně vrství změny v oblasti psychické, sociální a kulturní.

Z výše uvedeného je možno shrnout, že ať už na stáří pohlížíme perspektivou negativ/ pozitiv nebo s ohledem na jeho dopady v jednotlivých rovinách jedince, jedná se vždy o náročnou životní etapu. Stáří s sebou přináší mnoho změn, se kterými se jednotlivec, starý člověk, musí vyrovnat. O tom, kdo je to starý člověk, jak jej můžeme charakterizovat, bude pojednáno v následující podkapitole.

2.2. Stáří a senior – definice, charakteristika

Tak jako je různorodá terminologie pojmu bezdomovec, stejně tak je tomu i u pojmu senior. V českém prostředí máme opět mnoho běžně užívaných synonymních výrazů jako důchodce, geront, senior, stařenka/stařeček, případně pokud se jedná o rodinného příslušníka, často se uchylujeme k osobnějším označení např. babička/dědeček (Janiš & Skopalová, 2016, s. 32).

„Pojem senior není v naší legislativě ani v odborné literatuře jednoznačně vymezen. Je používán jako synonymum pro označení starého člověka, respektive poživatele starobního důchodu...“ (Špatenková & Smékalová 2015, s. 47).

Bernice Neugarten diverzifikuje stáří a hovoří o tzv. třetím věku (Third age - young old), jehož počáteční hranici spatřuje pro věk 55 let. Do této skupiny patří staří lidé, kteří jsou v dobrém zdravotním stavu a také jsou společensky angažovaní. Druhou skupinu poté označuje jako čtvrtý věk (Fourth age - oldest old). Ta je charakteristická tím, že na jedincích této

skupiny je možno již spatřovat negativní dopady, které s sebou stáří přináší, například rapidní pokles soběstačnosti (Smith, 2000, s. 5).

Tuto perspektivu členění, jenž se používá v zahraničí, lze do jisté míry využít i pro české prostředí. Čeští autoři taktéž klasifikují stáří na základě věku, přičemž definice jednotlivých kategorií se opírají o to, k jakým změnám dochází s přibývajícím věkem. Třetí věk, dle Neugarten, je poté možno spatřovat jako synonymní etapu pro rané stáří, či začátek seniorského věku u nás.

Sak a Kolesárová (2012, s. 25; 31) vymezují seniora jako jedince, který se nachází v závěrečné životní fázi s charakteristickým statutem ve společnosti. Toto tvrzení opírají o změny, které nastávají ve dvou rovinách, tj. biologicko-medicínské a té druhé, sociální. Seniozem se jedinec stává pozvolným přechodem ze střední generace. Elementárním atributem této životní etapy je, že žádná další již na ni nenavazuje. Jedná se o poslední etapu lidského života. Existuje souvztažnost mezi věkem a pojmem senior. Lze tedy říci, že věk je nejjednodušším ukazatelem pro identitu seniora, přičemž samotní autoři vnímají dvě věkové hranice pro stáří (začátek seniorského věku). Dělí je na dva úseky. První etapou je rozmezí 60-70let, druhou je poté etapa nad 70 let.

Rovněž autorky Hrozenková a Dvořáčková (2013, s. 12) kategorizují stáří na základě věku, přičemž opět se uchylují k hranici 60 ti let. Stáří člení následovně do třech období,

- 60-65 let počáteční stáří,
- 65-89 let pokročilé stáří,
- 90 let s více vrcholného stáří, období dlouhověkosti.

Stejně tak i Tomczyk (2015, s. 20-21) ve své publikaci považuje 60 let za hranici, kdy je možno začít hovořit o stáří. Toto tvrzení opírá jednak o autory z českého prostředí, ale také provedl porovnání napříč autory světovými, kteří se k dané problematice vyjadřují, jako např. Bochenek (60 let

označuje jako první stupeň stárnutí), Kamiński (60 let je hranicí počátečního stáří), Kocemba (60 let označuje jako kategorii young old nebo-li časné stáří).

Takovou kategorizaci je možno spatřovat také u WHO (Světová zdravotnická organizace), která klasifikuje stáří dle věku do těchto kategorií: 60-74 let – rané stáří (počínající stáří), 75-89 let – vlastní stáří (osoby pokročilého, vysokého věku), 90 let a více – období dlouhověkosti (Ondrušková, 2011, s. 16-17).

Z výše napsaného je zřejmé, jakým způsobem je možno klasifikovat stáří, jaké dopady s sebou přináší proces stárnutí, a také kdo je v odborné literatuře považován za seniora. Výše zmíněné definice seniora jsou však více odpovídající seniorovi patřícímu k většinové společnosti. Senioři bez domova jsou skupinou, která má svá individuální specifika ve vztahu ke své životní situaci spojené s bezdomovectvím.

2.3. Specifika seniorů bez domova

Stejně jako roste počet seniorů v běžné populaci a demografické výzkumy upozorňují na problematiku stárnutí obyvatelstva, je tento jev shodný i u bezdomovců.

„Bezdomovecká populace očividně stárne a to jednak tím, že přibývá lidí, kteří na ulici žijí již řadu let, a na druhé straně přibývá seniorů, kteří se vlivem neřešení jiných sociálních problémů propadají sociálním sítím až na ulici“ (Fiala, 2012, s. 15).

Senioři bez domova nemají odlišné potřeby oproti seniorovi z většinové společnosti. Elementárním rozdílem mezi těmito skupinami je však to, jakým způsobem jsou jejich potřeby saturovány, a také v jaké míře a kvalitě. Mezi primární potřebu patří oblast zdraví. Senior patřící k většinové populaci absolvuje zpravidla preventivní lékařské prohlídky napříč různými

odborníky. Senioři bez domova mají spíše sklony přijímat bolest a zdravotní obtíže jako běžnou součást svého života. Důvodem absence zdravotní prevence u nich bývá často strach. K hlavním obavám, které vedou seniory bez domova k neuskutečnění návštěvy lékaře, patří strach z odmítnutí ošetření, strach ze zanedbané hygieny, kterou nemají před vyšetřením možnost uskutečnit. Často jsou nuceni přicházet k lékaři přímo z ulice. Další překážka k navštívení lékaře pramení ze studu, který prožívá osoba bez domova. Vědomí o sobě samých a vlastním bezdomovectví jim brání lékaře vyhledat. Stejně tomu je i u saturace jiných základních potřeb. V takovém případě hovoříme například o rozdílech v uspokojení v oblasti stravování. Senioři většinové populace v této potřebě vidí saturaci, pakliže splňuje strava chuťové a kvalitativní znaky. Oproti tomu senior, který je příslušníkem populace bezdomovecké, primárně řeší to, zda jej daný pokrm dostatečně zasytí (Pěnkava, 2017, s. 162–164).

Dalším specifíkem rozdílu mezi seniory bez domova vůči seniorům majoritní společnosti je možnost vnímání těchto osob na základě vytvořených mýtů.

Sýkorová (2007, s. 50) vytvořila seznam mýtů, které se obecně pojí ke stáří. Pěnkava (2017, s. 166) je následně použil a rozpracoval o mýty vážící se k seniorské populaci bez domova. Přičemž dle jeho názoru se seniorů bez domova týkají jak mýty spojené se stářím obecně, tak také ty, jež specificky uvádí k bezdomovectví seniorů.

Tabulka č. 1 Mýty o seniorech a seniorech bez domova

Nejčastější mýty o seniorech obecně dle Sýkorové (2007, s. 50):	Nejčastější mýty o seniorech bez domova dle Pěnkavy (2017, s. 166):
Stárnutí rovná se nemoc, zdravotní potíže.	Bezdomovci roznášejí infekční choroby.
Staří jsou senilní a oslabení.	Bezdomovci kradou a podvádějí.
Velká část seniorů žije v ústavech sociální péče.	Všichni bezdomovci jsou špinaví, nedodržují základní hygienické návyky
Staří lidé jsou chudí.	Za komunistů bezdomovci nebyli.
Staří lidé jsou nemajetní.	Bezdomovci jsou líní a nechtějí pracovat.
Náklady na zdravotní a sociální zabezpečení se enormně zvyšují právě a jen kvůli seniorům.	Náklady na řešení bezdomovectví jsou vysoké a všichni je platíme ze svých daní.
Senioři absorbují převážnou část společných zdrojů, jsou příčinnou stagnace společenského, resp. ekonomického růstu.	Bezdomovci dělají ostudu České republice před zahraničními návštěvníky.
Senioři hájí sobecky své zájmy, hrozí intergenerační konflikt.	Bezdomovci si neváží nabízené pomoci, parazitují na štědrosti státu.

(Pěnkava, 2017, s. 166).

Z uvedeného je možno učinit závěr, že senioři bez domova jsou velmi zranitelnou skupinou osob. Potýkají se nejen s tím, že musí řešit otázky převážně existenční, které se běžného seniora netýkají. Senior bez domova se potýká s tím, zda momentálně v danou chvíli má možnost ubytování, zda má finanční prostředky k zajištění jídla a jeho orientace je spíše na přítomnost a velmi blízkou budoucnost. Čelí také dalším obtížím, které s sebou přináší přibývajícím věkem, který bývá, jak je již popsáno výše, doprovázen zdravotními obtížemi. Spolu s tím se setkává také se stigmatizací a do jisté míry s diskriminací a nepřijetím od většinové společnosti. To vše jsou skutečnosti, které na jedince, seniora bez domova, kladou velkou míru zátěže a stresu. Zjistit, jakým způsobem zvládají senioři bez domova svou obtížnou životní situaci a zda mají nějaké strategie či způsoby, jak si s těmito náročnými skutečnostmi poradit, je cílem empirického šetření této práce. Nejprve bude strategiím zvládání zátěže a stresu věnováno teoretické vymezení, následně poté budou v metodologické části této práce prezentovány výsledky výzkumu.

3 Zvládání nepříznivé životní situace

Nepříznivá životní situace je terminologicky nejednotná napříč různými obory a odbornou literaturou. Můžeme se setkat také s označením nepříznivá sociální situace, náročná životní situace, situace se zvýšenými nároky na adaptaci nebo zátěžová situace. Nyní bude věnován prostor pro vymezení nepříznivé životní situace.

Nepříznivá životní situace klade na člověka zátěž. Pokud se nedokáže na tento tlak adaptovat, mohou se projevovat konkrétní příznaky poruchy adaptace. Mezi ně mohou patřit např. úzkost, pocity neschopnosti vypořádat se s aktuální situací, depresivní nálady aj. (Paulík, 2017, s. 61–65).

Vágnerová (2012, s. 48) považuje zátěžovou situaci za situaci, která může vézt k narušení psychické rovnováhy. Jedná se o působení různého druhu zátěže a může se u člověka projevit změnou v chování, prožívání i uvažování. Lze ji kategorizovat dle míry závažnosti, přičemž autorka identifikuje šest proměnných, které hrají v zátěžových situacích významnou roli. Řadí sem frustraci, konflikt, stres, trauma, krizi a deprivaci.

O tom, že tyto náročné situace doprovází klienty sociálních služeb, hovoří Kliment (2014, s. 6): *„společným jmenovatelem pomáhající praxe je skutečnost, že zde vystupují klienti, kteří se nacházejí v situacích stresu, jež nejsou schopni (alespoň do jisté míry) samostatně překonat.“*

Ukotvení můžeme naleznout také v naší legislativě, konkrétně v Zákonu 108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách, který vymezuje §3 odstavce b) nepříznivou sociální situaci následujícím způsobem:

„Nepříznivá sociální situace je oslabení nebo ztráta z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů situaci řešit tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením“ (ÚZ, 2019, s. 117).

O tom, co je nepříznivá životní situace a co tuto životní situaci způsobuje, bylo pojednáno již výše optikou Vágnerové a naší legislativy. Kde můžeme hledat proměnné, které zátěž vyvolávají, podrobně popisuje Paulík (2017). Tomuto autorovi bude nyní věnována dostatečná pozornost. Shodně s Vágnerovou identifikují proměnné v rovině frustrace, konfliktu, krizi. Oproti tomu stres autor neidentifikuje jako samostatnou proměnou, nýbrž jej vidí jako důsledek nebo příčinu všech proměnných. Stres, kterému bude věnována pozornost v následující kapitole, je v náročných životních situacích přítomen, pakliže zátěž přesahuje únosnou míru.

Paulík (2017, s. 78–105) hovoří o běžných typech náročných situací, které jsou charakteristické zvýšenou zátěží na jedince. Identifikuje celkem sedm proměnných, které tyto situace způsobují. Mezi ně řadí: problémy (ve smyslu zátěže, pro jejíž zvládnutí nemá člověk dostatečné aktuální zdroje a musí vyvinout výrazně vyšší úsilí pro zvládnutí). Další proměnnou, která způsobuje náročnou situaci, je frustrace. Frustrace nastává, pokud jedinec nedokáže uspokojit své potřeby nebo cíle. Míra frustrace odpovídá důležitosti uspokojení potřeby, která aktuálně není možná. Třetí proměnnou je konflikt. Jedná se o konflikt jak vnitřní, který člověk prožívá sám v sobě, stejně tak o konflikt mezi lidmi. Tato náročná životní situace zpravidla přináší destabilizující prvek, kterým je například střet dvou protikladných sil, vzájemně neslučitelné tendence, rozdílné názory nebo cíle.

Čtvrtou identifikovanou proměnou, která může způsobit náročnou situaci, je strach a úzkost. Jedná se o velmi široké množství faktorů, které mohou strach a úzkost vyvolat. Důležitá je však skutečnost, že se jedná o negativní emocionální vlivy, které doprovází nebezpečné a ohrožující situace. Jedince ohrožují nejen po emocionální stránce, ale také po stránce fyzické (svalová tenze, zrychlený dech, tep). Pátou proměnnou je nemoc. Na nemoc je možno nahlížet skrze mnoho různých úhlů. Nejpodstatnější je však to, že ať už se jedná o nemoc vlastní nebo i blízkých osob, je spojená s bolestí a trápením, jež jsou spouštěčem zátěžové životní události. Šestou identifikovanou oblastí způsobující náročnou životní situaci je bolest, strádání a utrpení. Jedná se o nepříjemné zážitky, které působí jak na fyzickou oblast, tak emoční prožitky. Silná bolest je považována za příčinu tak velké míry stresu a zátěže, s níž se jedinec dokonce nedokáže vůbec vyrovnat. Utrpení je vnímáno jako stav, kdy jedinec svou situaci vyhodnotí jako plně bezvýchodnou. Poslední, sedmou proměnnou je krize. Jedná se o velmi silnou stresovou situaci, která může způsobit ohrožení samotné existence jedince. Člověk je vystaven vysokému riziku ohrožení a zvýšení takto způsobené zátěže není možné zvládnout bez destruktivních následků.

Z výše napsaného je možné shrnout, že terminologie náročné životní situace je rozmanitá stejně jako proměnné, které ji mohou způsobovat. Její zvládnutí je podmíněno jednak schopnostmi a zdroji jedince, stejně tak souvisí s prostředím, ve kterém jedinec žije. Při běžných náročných situacích je jedinec schopen se s nimi vypořádat a disponuje potřebnými kompetencemi. Pokud je však zátěž příliš vysoká, přesahuje únosnou míru zátěže, jedná se o charakteristické situace neodmyslitelně spojené se stresem. Ústřední roli zde hraje stres, který může být buď identifikován jako následek tohoto selhání jedince nebo jako příčina samotného vzniku neschopnosti jedince se adaptovat. Ať už se jedná o příčinu či následek, stres je spojován se

situacemi, které kladou zvýšené nároky na adaptaci. Následně se může stát, že jedinec i přes své zvýšené úsilí, nemusí tyto situace úspěšně zvládnout. O vymezení stresu, definici, ale i důsledcích a požadavcích na zvládání bude pojednáno v následujícím textu.

3.1. Stres

„Slovo „stres“ k nám proniklo z anglického slova „stress“, které vzniklo z latinského slovesa „strigo, stingere, stinxi, stictum“. Překlad z latiny tohoto slova je „utahovat, stahovat, zadržovat – jako smyčku kolem krku odsouzence, kterého věší na šibenici. V technickém smyslu slova je slovo „stres“ blízké významem „presu“– lisu; působit tlakem na daný předmět“ (Křivohlavý, 1994, s. 7). Kliment (2014, s. 9) uvádí, že se můžeme setkat s dalšími pojmy úzce vztaženými ke stresu, především v anglicky psané literatuře, jedná se o pojmy „load“ (zatížení, břímě), „strain“ (napětí, vyčerpání). Samotný stres poté definuje jako tíseň, nesnáz či tlak. Jedná se o vyústění vzájemného působení jedince a prostředí, který s sebou přináší vychýlení člověka z rovnováhy. Tlak, který je hybnou silou pro vznik této interakce, je označován jako stresor. Stresory lze klasifikovat na základě lokace jeho působení. Může se jednat o vnitřní stresory (např. únava, nemoc, bolest) nebo vnější stresory. Příkladem vnějších stresorů mohou být velmi silné podněty (hluk, vibrace,...) nebo na druhou stranu chybějící potřebné množství podnětů.

Stres je stav napětí, kterým reaguje lidský organismus na působení podnětů (stresorů). O jeho velikosti rozhoduje zátěž působící na organismus a odolnost, kterou daný jedinec má. „Čím větší zátěž, tím větší stres, a čím větší odolnost, tím menší stres.“ (Plamínek, 2013, s. 128)

Vágnerová (2012, s. 50) vnímá stres jako stav nadměrného zatížení či ohrožení. Přičemž se jedná o situace, které jsou jedincem prožívány zpravidla negativně.

Manželé Lazarusovi (2006, s. 52), kteří se ve své publikaci *Coping with Aging* věnují stresu, jej vnímají vždy jako doprovodný jev určité životní události. Pojmenovávají především stresové situace, které vnímají jako bezprostřední spojitosti s procesem stárnutí. Vymezuji následující: Stres a chronické onemocnění v souvztažnosti ke stárnutí, stres a zdraví, ztráta a ohrožení jako zdroj stresu v průběhu stárnutí. Kromě chronických a opakujících se těžkostí v životě, jsou dle nich hlavními zdroji stresu v životech stárnoucích osob ztráta a nebezpečí ztráty.

Důvodem, proč je nutné nejprve věnovat alespoň krátkou pozornost stresu je proto, že zvládací strategie, coping, vznikají a projevují se výhradně v situacích stresu. Vzájemnou propojenost můžeme naléznout i u Klimenta, který uvádí, že:

„Pojmy stres a zvládání (coping) spolu velmi úzce souvisejí. Jedná se o komplementární kategorie, kdy výklad jednoho pojmu bez vztažení ke druhému vede k nepřiměřenému zjednodušení a ochuzení tématu. Zvládací (copingové) odpovědi vystupují právě v situacích stresu, mimo tyto situace je nelze pozorovat“ (Kliment, 2014, s. 6).

Jak dále uvádí Kliment (2014, str. 5; 15) důvodem a především záměrným cílem pro užití copingových strategií je eliminace nebo co největší snížení dopadů působícího stresoru na člověka.

3.2. Coping

Termín coping pochází z angličtiny, přičemž sloveso „cope“ lze přeložit jako schopnost zvládat, vyrovnávat se, vydržet či snášet. Pokud na tento termín budeme nahlížet jako na podstatné jméno, jeho definice zní následovně. Coping je zvládání zátěže, vyrovnání nebo překonání. Volba copingové strategie, tedy toho, jak zvládnout obtížnou situaci, souvisí se snahou jedince prostřednictvím kognitivní, behaviorální a emoční snahy průběžně reagovat v průběhu života na nároky jak vnější, tak vnitřní. Jedná se přitom o uvědomovaný proces se záměrnou volbou strategie. V tom se liší coping od obranných mechanismů jako reakce na stres. (Kliment, 2014, s. 5;15).

Coping definuje Vágnerová (2012, s. 57) jako vědomou volbu vybrané strategie. Jedná se o skutečnost, kdy jedinec vyhodnotí svou situaci spolu s tím, jaké má v dané chvíli možnosti, a podle toho se rozhodne. Smysl copingu autorka definuje následovně:

„Smyslem copingu je zlepšení celkové bilance, ať už k němu dojde v důsledku změny situace nebo změny postoje, hodnocení a prožívání problémové situace“ (Vágnerová, 2012, s. 57).

Coping nejlépe definujeme jako flexibilní snahu zvládání stresu z pozice, která upřednostňuje proces (průběh) této snahy. Nejde o to, jaký je cíl (jaký je výsledek), ale samotný proces je zaměřený sám na sebe. Nezjišťuje ani příčinu ani cíl, jedná se o samotný proces (Lazarus, 2006, 56–57).

Přístupy, teorie a dělení copingových odpovědí či strategií můžeme v odborné literatuře nalézat různorodé. Některé se vymezují jedna vůči druhé, jiné se doplňují, rozšiřují nebo také překrývají. Některá dělení se liší pouze názvy některých kategorií. V této práci jsem si vybrala na základě

prostudované literatury dva přístupy, které pojednávají o způsobu zvládnání zátěže. Tou první je strategie zaměřená na řešení problému. Druhou je strategie zaměřená na emoce. Jedná se o dva přístupy, které jsou spolu velmi úzce svázány, přičemž někteří autoři je od sebe ani neoddělují a věnují se copingu v této perspektivě souhrnně.

Manželé Lazarusovi (2006, s. 57) uvádějí, že existuje několik možností dělení copingu, přičemž zároveň dodávají, že je možno považovat dva copingové přístupy za nejtěžejnější. Mezi ně řadí „problem-focused coping“ (coping zaměřený na řešení problém) a „emotion-focused coping“ (coping zaměřený na emoce).

Coping zaměřený na řešení problému jsem zvolila s ohledem na skutečnost, že jak bude následně popsáno dle dostupné literatury, jedná se o druh zvládací strategie, která předpokládá, že daná situace (problém) má řešení. Druhou strategií jsem zvolila s ohledem na její významnost vůči požadavku na předchozí strategii zvládnání. V následujícím textu se tedy budu věnovat těmto dvěma strategiím, vymezím hlavní koncepci těchto strategií a budou nosnou teoretickou základnou pro další část práce.

3.2.1. Coping jako zvládnání zaměřené na řešení problému

Tento typ strategie se řadí mezi základní zvládací strategie. Jedná se o kognitivní aktivity, při kterých jedinec zhodnocuje svoji situaci, porovnává ji se svými možnostmi (schopnostmi) a následně se jí snaží vlastním úsilím vyřešit. Anebo se jí alespoň pokusí zvládnout natolik, aby pro něj nepředstavovala riziko (Kliment, 2014, s. 59).

„Jedinec zaměřuje své aktivity ve směru k nastalému problému, snaží se jistým způsobem změnit charakter situace. Zvolené aktivity směřují ke zdroji

nastalého napětí a jejich cílem je zcela odstranit zdroj onoho napětí nebo zabránit jeho plnému působení ve směru k jedinci“ (Kliment, 2014, s. 50–51).

Základní myšlenkou této strategie vyrovnávání se s těžkou situací je, že problém lze vyřešit. Dalším aspektem je také předpoklad, že daná osoba je schopna toto řešení aplikovat a dosáhnout cíle, tzn. vyřešit problém. Pokud je jedinec schopný vybranou strategii zvolit a především ji účelně aplikovat, zátěž lépe zvládá. Jako příklad, kdy je možno tuto strategii úspěšně využít, lze uvést např. úsilí o samostatnost při řešení problému, hledání konkrétní pomoci nebo doprovodné podpory ve formě pouhého souhlasu s vybraným jednáním. (Vágnerová, 2012, s. 57).

Coping zaměřený na řešení problému je ideální využít, pakliže jsou zájmy osoby centralizovány na to, co může být uděláno, na změnu situace, eliminování nebo snížení stresu. Jako příklad je možno uvést: Když strom ve vedlejší zahradě shazuje své listí každý podzim na vlastní trávník, můžeme se vypořádat s touto opakující se nepříjemností tím, že si promluvíme s osobou, která je zdrojem těchto potíží. Doufáme v to, že soused ořeže větve jeho stromu, které přesahují plot oddělující dvě zahrady. Toto může znamenat risk, naštvanou konfrontaci, která může zkomplikovat vztah nebo ho může vyostřit. Pokud snaha selže, možná jsme jednali příliš silně nebo v obviňujícím stylu nebo soused se ukázal jako nespolupracující. Mohli bychom to zkusit znovu jemnějším přístupem (Lazarus, 2006, s. 57).

Pro zjišťování, zda se jedná o tento typ zvládací odpovědi, komparoval Kliment (2014, s. 70–71) otázky, které je možno považovat jako relevantní v této copingové strategii: Dle Robbins a Tanck (1978 in Kliment, 2014) jsou vhodnými otázkami: „Pokouším se analyzovat problém“. „Přímo se vypořádávám s podstatou problému“. Autoři, kteří zvládací odpovědi člení dále i na kategorii sociální opory uvádějí ještě otázku: „Hovořím

o problému se svými přáteli nebo rodinou“ Kliment uvádí, že je tato otázka validní i pro kategorii zvládacích strategií zaměřených na řešení.

Billings a Moos (1984 in Kliment, 2014) při řešení problému doplňují následující otázky: „Vytvořil jsem si plán, podle kterého postupuji.“, „Postupoval jsem krok za krokem“. „Věděl jsem, co mám udělat, nevyhýbal jsem se vykonávání obtížných věcí.“.

Folkmanová a Lazarus (1986 in Kliment, 2014): „Vytvořil jsem si plán, podle kterého postupuji“ shodné s Billings a Moos. „Soustředil jsem se na to, co je nutno udělat v dalším kroku“, „využil jsem své zkušenosti získané v obdobné situaci“, „učinil jsem změnu, aby se věci pohnuly k lepšímu.“.

Otázky od Folkmanová a Lazarus využila i dvojice Aldwinová a Revensonová (1987 in Kliment 2014) a doplnili stávající o dvě další: „Snažil jsem se získat novou, pozitivní zkušenost“, „byl jsem inspirován ke kreativnímu řešení“.

Kliment (2014, s. 71) k této zvládací strategii dále navrhuje otázky: „Přemýšlel jsem o tom, co mám říkat a co mám dělat“, „Promýšlel jsem problém znovu a znovu, abych ho pochopil“, „Snažil jsem se vidět problém z perspektivy jiné osoby“.

Nejvíce složité stresové situace záleží na obou funkcích (zvládacích odpovědích) a lze je obtížně od sebe oddělit. Jedná se jak o zvládání zaměřené na řešení problémů, tak zaměřené na emoce. Regulování pocitů a snaha změnit stresové podmínky, kterým hodláme čelit. Tyto dvě funkce jsou zřídka rozděleny ani nikdy spolu nesoupeří z pohledu k jejich užitečnosti (Lazarus, 2006, s. 58).

Již byl podrobně popsán způsob zvládací odpovědi zaměřené na řešení problému. Bylo také nastíněno, jak velmi úzce souvisí s druhou

základní zvládací odpovědi, kterou je zvládání zaměřené na emoce. Této strategii bude věnována pozornost v následujícím textu.

3.2.2. Coping – zvládání zaměřené na emoce

Zvládání zaměřené na emoce se řadí, stejně jako strategie předchozí, k základním zvládacím odpovědím. Ačkoliv jsou tyto strategie velmi úzce propojeny, mají své odlišnosti.

Coping zaměřený na řešení problému (problem- focused) a zvládání zaměřené na emoce (emotional- focused) mají rozdílné cíle akcí. Jeden řeší situaci, ten druhý náš emocionální stav. Standardně jsou kombinovány v mnoha stresujících situacích (při vystavení stresu), kde se navzájem podporují. V konečném důsledku kombinujeme coping zaměřený na emoce se zvládáním zaměřené na řešení problému. (Lazarus, 2006, s. 57–58).

Coping zaměřený na emoce je charakteristický tím, že úsilí není vytvořeno ke změně situace. Možná proto, že cítíme možný neúspěch (pravděpodobnost neúspěchu). Důraz se změnil na vypořádávání se s naším emočním neklidem, který je opakující, např. zlost kdykoli začnou opět padat listy na vlastní zahradu (dle příkladu uvedeného výše). Možná jsme uzavřeli svůj hněv (zlost), abychom se vyhnuli dalším nepříjemnostem, ale zůstává iritující součástí v našem životě každý podzim, kdy očekáváme, že situace nastane (Lazarus, 2006, s. 57).

Primární skutečností strategie zaměřené na emoce je snaha o snížení emočního napětí vyvolaného situací. Může se jednat také o snahu alespoň udržet přijatelnou úroveň tohoto emočního vypětí. Aktivita, které jedinec v tomto zvládání koná, nesměřují ani tak k vyřešení dané situace, jako jde primárně o ovlivnění prožívání. Aplikaci tohoto zvládání je možno identifikovat při rozhovorech u odpovědi: „Snažil jsem se na celou věc

zapomenout“, „Snažil jsem se na vše dívat z té lepší stránky“ (Kliment, 2014, s. 51).

Při vzájemném a úspěšném užívání obou propojených strategií uvádějí manželé Lazarusovi spolu s příkladem následující: Více efektivní řešení by mohlo být přesvědčit sám sebe, že problémem se nemá cenu zabývat. (že ten problém není tak velký, aby nás omezoval). Můžeme přehodnotit situaci tak, abychom eliminovali nebo redukovali naše útrapy. Žádný vnější faktor se nezměnil. Ze stromu stále opadávají listy na náš trávník každý podzim. Avšak my dnes vidíme situaci odlišně jako výsledek našeho přehodnocení (= jednou nesnesitelný problém již není problém buď vůbec, nebo je to problém menší). Už ten problém není žádná „hrůza“. Už zde není žádná potřeba být naštvaný (nebo rozrušený) ohledně stromu, protože jsme zjistili, že to není důležité. Nyní můžeme žít s něčím, co jsme kdysi považovali za nesnesitelnou situaci. Za předpokladu, že toto úsilí při blahodárném přehodnocení (při benigním přehodnocení) není jen defenzivní popírání, a tudíž jsme opravdu spokojeni, než bychom vyvolávali konflikty ohledně situace. Může být řečeno, že jsme našli racionální a emocionální užitečné řešení. Je dokonce možné, že tento nově nalezený nadhled povede k tomu, že soused udělá něco dobrovolně, to čeho by předtím nebyl schopen pod nátlakem – a to ořezání přesahujících větví stromu. Potom bychom dosáhli nejlepšího možného výsledku. Pokud ne, nemělo by na tom tolik záležet. (Lazarus, 2006, s. 57-58).

„Ve stresové situaci se objevují oba typy copingu. Na problém orientované zvládání se spíše objevuje v situacích, které se zdají být z perspektivy jedince řešitelné nebo které vyžadují získání dodatečných informací. Na emoce orientované zvládání je využíváno tehdy, když jedinec považuje situaci za neodstranitelnou, kterou je nutno překonat“ (Kliment, 2014, s. 51).

Teoretickému vymezení problematiky zvládání, konkrétně zvládání zaměřené na řešení problému a zvládání zaměřené na emoce, byla věnována pozornost v předchozím textu. Na základě zjištěného je možno dojít k závěru, že tato práce vymezuje dvě velmi úzce propojené zvládací odpovědi. Jedna je zaměřená na řešení problému, přičemž v takové chvíli se jedná o náročné situace, které v sobě nesou vizi úspěšného zvládnutí a překonání daného problému. Druhou odpovědí je coping zaměřený na emoce, kdy je zde předpoklad, že primárním zájmem jedince není problém vyřešit, ale zaměřit se na vlastní prožívání této skutečnosti. Charakteristickým rysem této strategie je, že se obvykle vyskytuje v náročných situacích, ve kterých není předpoklad úspěšného vyřešení. Zda - li tyto strategie aplikují senioři bez domova při náročných životních situacích, se budu snažit identifikovat dle zamýšleného kvalitativního šetření, jež uskutečním v rámci této práce. Bylo taktéž důkladně vymezeno a klasifikováno stáří, proces stárnutí a z dostupné literatury byly popsány rozdílnosti a specifika seniorů bez domova. Již je dle předchozích informací známo, že kategorizace stáří je možná dle různých typů a okolností. V této práci byla pozornost zaměřena především na kategorizaci stáří na základě věku. Následně dle dopadu stáří na jednotlivé roviny jedince. Senioři bez domova jsou specifickou skupinou seniorů, kteří mají primárně nastaveny stejné hodnoty, jako senioři majoritní společnosti. Nemají však stejné zdroje a možnosti jejich naplnění. Rozdílnosti jsou patrné především ve způsobu saturace nastavených hodnot. Bezdomovectví je jev, který ohrožuje jedince především sociálním vyloučením. Má své příčiny a důsledky. Stejně tak příslušníci této skupiny, bezdomovci, mají svá specifika a typologii, díky kterým je možno identifikovat rozdílnosti a odchylky od očekávané společenské normy. Jedná se o dva velké fenomény, bezdomovectví a stáří, které budou ústředními skutečnostmi pro identifikaci copingových strategií seniorů bez domova. V následujícím textu popíši

metodologické ukotvení empirického šetření. Popíši, jaké metody a techniky sociálně-vědního výzkumu budou použity. Pozornost bude věnována také konkrétnímu popisu výzkumného souboru spolu s důkladným výčtem etických principů.

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 Metodologie výzkumu

4.1. Cíl výzkumu a stanovení okruhu otázek, kritická reflexe

Cílem realizovaného kvalitativního empirického šetření je zjistit, jakým způsobem se vyrovnávají muži starší 60 ti let žijící v azylovém domě s nepříznivou životní situací a zda oni sami tuto situaci vidí jako nepříznivou?

K takto formulovanému výzkumnému cíli jsem došla na základě prostudované odborné metodologické literatury. Formulaci výzkumného cíle jsem vytvořila na základě následujícího:

Jak upozorňují Corbin a Strauss (2008, s. 21) nejnáročnějším aspektem výzkumu je samotný začátek, kdy je nutno se rozhodnout, jaké konkrétní téma bude zkoumáno. Úkol, který je nutno udělat v prvotní fázi, je odpovědět si na dvě základní otázky:

- Jak stanovím problém, který bych chtěla zkoumat?
- Jak zúžit tento problém do realizovatelného projektu?

Za zdroje výzkumného problému považují tito autoři celkem čtyři oblasti, oproti publikaci, kde Corbin a Strauss (1999, s. 21) zmiňují oblasti pouze tři. V mém konkrétním případě se bude jednat o zdroj, který označují Corbin a Strauss (2008, s. 21- 23) jako osobní nebo profesní zkušenost. Jedná se o problematiku, na kterou člověk naráží v profesním životě a nezná na ni odpověď. Úskalím takto stanoveného problému je,

že může být riskantnější oproti výběru problému prostřednictvím odborné literatury. Ale zároveň volba problematiky na základě osobního zaujetí může být cestou k úspěšnému výzkumnému úsilí.

S výše zmiňovanými autory se shodují také Hendl a Remr (2017, s. 55-56) a uvádějí, že osobní zkušenosti vidí jako relevantní zdroj výzkumných cílů, stejně jako odbornou literaturu, či konzultaci s odborníky. Prvotním počinem je stanovení si oblasti, kterou výzkumník zamýšlí zkoumat, následně zúžit téma a vybrat konkrétnější aspekty bádání.

Ke způsobu volby výzkumného problému podávají relevantní doporučení také Švaříček a Šedřová (2007, s. 62- 64), kteří upozorňují na fakt, že při stanovování cíle a okruhu zkoumané problematiky je nutno brát v potaz, pro koho bude výzkum přínosný. Jako další významný aspekt pro volbu výzkumného cíle zmiňují osobní angažovanost a zkušenosti výzkumníka s danou problematikou spolu s provázáním s odborným základem v teoretické rovině.

Při stanovení výzkumného problému budu tedy postupovat dle výše zmiňovaných doporučení. Hlavním důvodem pro volbu výzkumného cíle je vlastní profesní zkušenost. Vzhledem k tomu, že působím jako sociální pracovnice v azylovém domě pro muže, mám s touto cílovou skupinou zkušenosti z každodenního kontaktu. Mé předchozí pracovní uplatnění, kdy jsem působila jako koordinátorka sociální podpory a case manager, byly rovněž spjaty s jednotlivci, především opět s lidmi bez domova. Průběžně v rámci své praxe si kladu otázky spojené s tím, proč u klientů opakovaně dochází k situacím, jež pro ně mají fatální existenciální následky. Proč se opakovaně nechávají vyřadit z evidence uchazečů o zaměstnání Úřadu práce ČR, což znamená, že za ně není následně hrazeno zdravotní pojištění a tak narůstají dluhy vůči zdravotní pojišťovně. Taktéž ztrácí nárok na dávky hmotné nouze a tím přichází i o možnost bydlení na azylovém domě bez

jiného návazného ubytování. Proč opakovaně ve stejných bodech porušují pravidla domácího řádu azylového domu, což pro ně následně znamená okamžité ukončení smlouvy o poskytování sociální služby azylového bydlení a následně se tedy opět ocitají přímo na ulici. Tyto otázky mě přivádí k rozhodnutí získat větší náhled a orientaci v tom, jak to vnímají samotní bezdomovci. Zda vůbec oni sami hodnotí svou situaci jako nepříznivou. Zda přemýšlí nad svými problémy a zvažují své možnosti řešení. Chtěla bych získat náhled na situaci z jejich perspektivy. V získání takových dat, která by mi pomohla lépe pochopit jejich jednání, vidím nejen osobní přínos, ale mohlo by to přispět také k většímu poznání a obohacení zainteresovaných pracovníků, kteří přicházejí do kontaktu s těmito lidmi. Jednalo by se o rozšíření poznatků o cílové skupině osob bez domova.

Při tvorbě konceptuálního rámce výzkumu bylo postupováno přesně podle doporučených kroků tak, jak je uvádí Švaříček a Šed'ová (2007, s. 64- 72). V této fázi se předpokládá, že má výzkumník již promyšlen výzkumný cíl a zná důvody, proč chce výzkum realizovat a také je přesvědčen o přínosu, který bude výzkum mít pro konkrétní osoby. Tento postup a důvody pro realizaci jsou popsány výše. Jako další krok má následovat formulování výzkumného problému. Formulování problému znamená, že je přesně pojmenovaná oblast, které se výzkum týká a vychází z formulovaného cíle.

„ Výzkumný problém má gramaticky podobu oznamovací věty nebo slovního spojení, je obecnější a blíží se tomu, co bývá označováno jako téma výzkumu,...výzkumný problém je proto často zaostřen na konkrétní skupinu, typ, či místo “ (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 65).

Výzkumný problém této práce je možno nalézt v jejím samotném názvu, tedy: Strategie vyrovnání se s nepříznivou životní situací

v kontextu bezdomovectví. Po uskutečnění formulace výzkumného problému je dalším krokem dle Švaříčka a Šedové (2007, s. 66) definování klíčových konceptů. To spočívá v pojmenování a vysvětlení klíčových pojmů a termínů, jež jsou použity ve formulaci výzkumného problému. Tento krok je významný především proto, aby výzkumník udržoval ve správném konceptuálním rámci a neodbočoval od tématu. Jedná se o propojení s existujícím teoretickým poznáním. Uskutečnění tohoto kroku je možno nalézt ve struktuře obsahu teoretické části, kde je pojednáváno o ústředních pojmech, které jsou obsaženy ve výzkumném problému. Konkrétně se jedná o vymezení termínů: nepříznivá životní situace, copingové strategie, bezdomovectví.

Dalším krokem, který navazuje, je nastínění teoretického kontextu. Zde je dle autorů Švaříček, Šedová (2007, s. 67) kladen na výzkumníka požadavek na znalost relevantní literatury. To má zajistit výzkumníkovi porozumění zkoumaného jevu. O teoretickém základu pro vstup do výzkumného šetření hovoří také Corbin a Strauss (1999, s. 27- 32). Používají pojem teoretická citlivost, což znamená, že výzkumník má určité osobnostní vlastnosti a také znalosti a zkušenosti ve zkoumané oblasti. Teoretická citlivost je v této fázi zařazena proto, že jedním z jejích zdrojů je literatura. Následně také profesní zkušenosti nebo zkušenosti osobní. Teoretická citlivost poskytuje výzkumníkovi schopnost kombinovat tyto zdroje a pomáhá při tvorbě teorie, která odpovídá zkoumanému jevu. Znalost literatury může být zdrojem pro srovnání, může také zvyšovat teoretickou citlivost, může být také zdrojem pro počáteční sestavení otázek pro rozhovor.

Při realizaci teoretického konceptu bude postupováno s ohledem na výše zmíněné. Prvotně byla provedena rešerše dostupné

literatury. Uskutečnění tohoto kroku je již podmíněno samotným postupem pro zadání diplomové práce do interního systému. Je požadováno, aby byla alespoň okrajově nastíněna literatura, která bude při tvorbě práce použita. Tudíž není možno uskutečnit vstup do terénu bez předchozí základní rešerše teoretických zdrojů. S literaturou bylo pracováno především jako se zdrojem pro zvýšení teoretické citlivosti. Na základě literatury byla vypracována teoretická část práce a bude také využita pro tvorbu otázek, které budou kladeny komunikačním partnerům v průběhu rozhovorů. Před realizací empirického šetření byl navrhnut teoretický rámec zjišťovaného. Jak uvádí Corbin a Strauss (2008, s. 39- 40), teoretické rámce je možné využít v případě kvalitativního šetření, pokud výzkumník dojde k závěru, že je úzké spojení mezi již objeveným a jím objevovaným. V takovém případě je možno čerpat a využívat těchto poznatků. Následně také mohou sloužit pro vzájemné porovnání. To, jak vymezují funkci literatury v této fázi Corbin a Strauss (2008, s. 35- 40) nalezneme shodně také u Švaříček, Šed'ová (2007, s. 67- 69).

Dalším postupným krokem je vytvoření výzkumných otázek. *„Plní dvě základní funkce: pomáhají zaostřit výzkum tak, aby poskytl výsledky v souladu se stanovenými cíli, a ukazují také cestu, jak výzkum vézt (...) Představují další zúžení a konkretizování výzkumného problému.“* (Švaříček, Šed'ová, 2007, s. 69).

K důležitosti výzkumné otázky uvádí Corbin a Strauss (2008, s. 24- 25) následující. Výzkumná otázka je důležitá, protože z velké části vymezuje volbu výzkumné metody jevu, který je předmětem bádání. Dalším důležitým aspektem, který v sobě nese sestavení výzkumné otázky je, že napomáhá k vymezení hranic, které budou studovány.

Z napsaného je možno dojít k závěru, že ať už Švaříček, Šed'ová (2007), tak i Corbin a Strauss (2008) poukazují na důležitost sestavení výzkumné

otázky. Umožňuje výzkumníkovi držet se tématu, který je směrodatný pro problematiku, kterou zkoumá. Z výzkumného problému: Strategie vyrovnání se s nepříznivou životní situací v kontextu bezdomovectví, jsou tedy identifikovány tyto výzkumné otázky:

- Jak vnímají uživatelé azylového domu svou aktuální životní situaci?
- Vnímají ji jako nepříznivou?
- Jak tuto situaci zvládají?
- Co jim ve zvládnutí situace pomáhá?
- Osvojili si v průběhu svého života ustálený postup, který jim ve zvládnutí pomáhá?

Sestavení těchto výzkumných otázek bylo uskutečněno jednak s ohledem na výše zmíněné a zároveň s vědomím jak dále uvádí Švaříček, Šedová (2007, s. 69- 70), že by měly být výzkumné otázky konstruovány s následujícími specifickými požadavky: jsou uspokojivě široké, neptají se na četnost, zkoumají povahu konkrétních jevů, vyhýbají se předpokladům.

4.2. Použité metody v rámci empirického šetření, kritická reflexe

Vzhledem k povaze stanoveného výzkumného problému a také v souvztažnosti k výzkumné otázce jsem naznala, že jako nejefektivnější typ empirického šetření bude kvalitativní výzkumná strategie. Toto rozhodnutí opírám především o skutečnost, že kvalitativní empirické šetření se zaměřuje především na interpretaci a popis jevů, které jsou náročné na kvantifikaci nebo to dokonce jejich povaha úplně vylučuje. Kvalitativní strategie je vhodná pro zjišťování fenoménů, kde se zaobíráme vnímáním a hodnocením jedinců. Aktéři mohou mít rozličné

zkušenosti, názory a je jen velmi obtížné naleznout v těchto perspektivách obecné zákonitosti (Miovský, 2006, s. 17-18). Corbin a Strauss (1999, s. 10 - 11) za kvalitativní výzkum považují takový výzkum, při němž se nepoužívají statistické postupy nebo jiné typy kvantifikace. V kvalitativním výzkumu se může převážně jednat o zjišťování lidských příběhů a chování. Záměrem je porozumět a odhalit příčiny a podstaty zkoumaných jevů, o kterých nemáme dostatek informací nebo může být kvalitativní šetření uskutečněno za účelem získání většího spektra názorů a dalších zkušeností u jevů, o kterých už nějaké informace máme.

Pozitivním přínosem kvalitativní strategie je jeho variabilita a proměnlivost i v samotném průběhu. Jedná se o dynamický proces. Dává příležitost pro porozumění problematiky z pohledu komunikačních partnerů, umožňuje navázat s nimi vztah na lidské úrovni (Corbin, 2008, s. 12-13).

„Pro kvalitativní zkoumání je tedy typické, že základní otázky jsou doplňovány a upravovány v průběhu zkoumání, během získávání informací a jejich analýz” (Reichel, 2009, s. 64).

Kvalitativní strategie umožňuje několik přístupů, jak empirické šetření uchopit. V této práci bude zvolena metoda zakotvené teorie. Ta poskytuje jednak určitý metodologický postup a stejně tak uchopuje a popisuje způsob analýzy získaných empirických dat (Hendl, 2005, s. 125). Zakotvená teorie by měla popisovat zkoumanou realitu a zároveň by měla být dostatečně pružná, aby s ní mohlo být nadále pracováno s ohledem na zkoumaný jev (Corbin, 1999, s. 14-15). Zakotvená teorie je specifickou metodou, která tvoří teorii na základě kvalitativní analýzy získaných dat. (Corbin, 2008, s. 1).

„Výsledkem výzkumu je spíše teoretické vyjádření zkoumané reality než sada čísel (...) Cílem metody zakotvené teorie je samozřejmě vytvoření teorie, která věrně odpovídá zkoumané oblasti a vysvětluje ji“ (Corbin, 1999, s. 15).

Ve stejném pojetí vymezuje zakotvenou teorii také Charzamaz (2014, 1-3), která vidí přínos této metody v tom, že je velmi flexibilní. Konstrukce teorie vzniká na základě samotné analýzy získaných dat. Popisuje také způsob práce s daty a nástroje pro úspěšný výzkum.

„Zakotvená teorie je metoda budování teorie orientovaná na jednání a interakci. Ať studujete jednotlivce, skupiny, nebo kolektivy, vždy zde existuje jednání nebo interakce zaměřené na zvládnutí, ovládnutí, vykonávání nebo reagování na nějaký jev“ (Corbin, 1999, s. 76).

Jako metodu sběru dat jsem zvolila hloubkové rozhovory (intensive interviews). Tento typ rozhovoru je způsobem, který citlivě zjišťuje zkušenosti participantů. Dotazovaní sdělují svůj náhled na zkoumanou problematiku a poskytují své osobní zkušenosti s tématem výzkumu. Za klíčové rysy tohoto rozhovoru se považuje:

- Výběr účastníků výzkumu, kteří mají potřebné zkušenosti s tématem výzkumu.
- Zjištění zkušeností a situace účastníků.
- Vytvoření a pokládání otevřených otázek.
- Empaticky se snažit porozumět účastníkům výzkumu. Jejich náhledu, zkušenostem a přesvědčení.
- Zjišťovat a zapracovávat neočekávaná zjištění (Charmaz, 2014, s. 56).

Během této metody sběru dat je výzkumník v roli posluchače a učence. Respondent v roli vypravěče. Je více způsobů vedení rozhovoru, které je možno využít, avšak tento hloubkový rozhovor je dle autorky nejvhodnější, protože pomáhá pochopit svět respondenta. Dává mu prostor pro vyjádření

reality z jeho pohledu, což poté umožňuje s takto získanými daty pracovat právě na základě rozkrývání vztahů a tvorby teorie prostřednictvím zakotvené teorie. V průběhu rozhovoru může výzkumník pokládat otázky, které zjišťují relevantní zkušenosti se zkoumaným tématem. Výzkumník klade otázky, které dávají dostatečný prostor pro vyjádření účastníka. Průběžně výzkumník reflektuje, jak sdělovanému obsahu rozumí, aby se ujistil, že tomu rozumí správně (Charmaz, 2014, 56- 59).

Při sestavování otázek pro hloubkový rozhovor je nutné mít v prvotní fázi teoretickou základnu vědomostí. Je to nutné pro získání zkušeností s oblastí, která je předmětem zkoumání. Vědomosti výzkumníka jsou při volbě hloubkového rozhovoru nutné proto, aby se v tématu orientoval, uměl reagovat na sdělované informace a byl schopen kvalitně vézt hloubkový rozhovor. (Charmaz, 2014, s. 59).

S ohledem na výzkumný problém a výzkumné otázky jsem zvolila hloubkový rozhovor, při kterém je předmětem zjištění zkušenost a náhled na problematiku z perspektivy respondentů. Protože jsem měla již předem úžeji vymezen výzkumný záměr (zjišťování strategie vyrovnávání se s nepříznivou životní situací), zvolila jsem typ hloubkového rozhovoru, který je doplněn o opěrné otázky. Tzv. hloubkový rozhovor s návodem. Ten má svá pozitiva především v tom, že pomáhá výzkumníkovi udržet se v tématu výzkumu, speciálně pokud se jedná o nový projekt. Zároveň je možné jej v průběhu stále přizpůsobovat (je zachována flexibilita dynamického procesu zakotvené teorie). Primárně by pomocné otázky měly být především dostatečně široké, aby měl respondent prostor na odpověď. Měly by se vyvarovat navádějících výrazů, neměly by se v nich objevovat odsuzující náznaky. Pomocné otázky slouží jako pozvání respondenta k hloubkovému rozhovoru na dané téma. Při sestavování pomocných otázek je nezbytné mít na paměti, že se v rámci rozhovoru s respondentem otevře

citlivé téma, o které se bude chtít podělit (Charmaz, 2014, s. 62- 66). Při tvorbě otázek pro hloubkový rozhovor s návodem budou využity výše zmíněné aspekty spolu s dalším konkrétnějším postupem, který autorka zmiňuje.

„Cílem hloubkového a polostrukturovaného rozhovoru je získat detailní a komplexní informace o studovaném jevu v kvalitativní strategii“ (Švaříček, 2007, s. 13).

Další aspekty pro konečné sestavení otázek v rozhovoru budou čerpány z teoretických poznatků zvládnutí zaměřených na řešení, jež je jednou z vybraných copingových strategií a návrhy na zjišťování této strategie jsou vypsány v teoretické části této práce. Pro hloubkový rozhovor s návodem měly následující podobu:

- Jakým těžkým životním situacím jste musel čelit?
- Jak hodnotíte svou současnou životní situaci?
- Mluvíte o svých těžkostech s kamarády?
- Co vás hned napadne, když se řekne individuální plánování?
- Když víte, že máte nějaký problém (např. víte, že budete vyřazen z ÚP) přemýšlíte nad tím, co s tím budete dělat?
- Plánujete si nějak postup řešení?
- Ví Vaše rodina o tom, jaké problémy řešíte?
- Bavíte se o věcech, co řešíte, se svými spolubydlícími?
- Je něco, co jste se musel naučit, abyste na ulici přežil?
- Co vám vyhovuje na životě na ulici?
- K čemu je pro Vás individuální plánování? Snažíte se postupovat podle toho, co si v něm stanovíte? Má to podle Vás smysl?
- Kolikrát jste byl vyřazen z evidence uchazečů o zaměstnání? Změnily se vaše postupy nebo reakce na tuto situaci, když už to bylo poněkoličké?

- Kolikrát jste byl „vyhozený“ z azylového domu? Odnesl jste si z toho něco?
- Pokusil jste se při dalším ubytování něco změnit, abyste nebyl vyhozený? ..
- Zamýšlel jste se někdy, proč se to vám to stalo vícekrát? (vyřazení, „vyhození“,..)

Další otázky pro hloubkový rozhovor s návodem jsou účelně sestaveny tak, aby poskytly potřebná data ke strategii zvládnání zátěže spojené se stárnutím, jež je popsána v teoretické části. Při sběru dat budou mít následující podobu:

- Připravujete se na stáří?
- Jste již v důchodu? Co se u vás změnilo vstupem do důchodu?
- Pociťujete, že vás váš věk omezuje?
- Uvažujete o tom, jak byste chtěl žít ve stáří?
- Jsou chvíle, kdy si říkáte "na to už jsem starý?"
- Vnímáte, že je rozdíl v tom, jak jste žil např. před 10ti lety a dnes? V čem si myslíte, že je hlavní důvod změny?
- Pociťujete u sebe, že s přibývajícím věkem zhoršují některé aspekty vašeho života? (zdraví, pracovní možnosti, docházení na úřady ...).
- Přináší vám stáří nějaké radosti?

S těmito pomocnými otázkami jsem vstupovala do rozhovorů s respondenty. Sloužily mi především jako opěrné body pro udržení se ve výzkumném problému a zachování určité struktury rozhovoru. Kladení dalších otázek jsem konstruovala dle aktuální situace přímo v samotné realizaci rozhovoru. Zkušenosti dotazovaných byly velmi rozdílné a někteří byli velmi otevření a ochotně sdělovali své prožitky a zkušenosti

s náročnými situacemi, které je potkaly. Hlubkový rozhovor mi dával prostor pro to, abych mohla aktuálně doplňovat otázky s ohledem na informace, které jsem získávala od komunikačních partnerů. Zvolenou metodu sběru dat považuji za velmi přínosnou, protože umožňuje navození plynulého rozhovoru. Snažila jsem se v průběhu rozhovoru autenticky reagovat na informace, doptávat se na konkrétní zkušenosti a co nejvíce porozumět tomu, jak svou situaci sami vnímají. V průběhu realizace se mi příliš neosvědčila připravená otázka *„Jak hodnotíte svou současnou životní situaci“*. Ve většině případů byla odpověď velmi krátká např. *„Dá se to“*, *„ale jo dobré“*. Po této odpovědi jsem dávala respondentovi čas, aby z vlastní iniciativy pokračoval, avšak nastalo ve všech případech jen mlčení. Proto u dalších respondentů jsem zařadila otázku: *„Jak byste popsal vaši současnou situaci?“*, *„ Je pro Vás v něčem náročná.“* Tato formulace přinesla větší otevřenost komunikačních partnerů a více popisovali aktuální situaci. Otázky, který byly kladeny mimo ty předem připravené, poté většinou mapovaly změny v životech respondentů. Co bylo dříve jinak, je to lepší teď nebo před tím? Když to bylo lepší před tím, co byste potřeboval, aby to tak bylo znovu? Záměrem těchto doplňujících otázek bylo především co nejvíce porozumět zkoumanému problému z pohledu respondenta a získat co nejvíce autentická data. Všechny uskutečněné rozhovory trvaly více jak hodinu, přičemž nejkratší rozhovor trval hodinu a dvě minuty minut, ten nejdelší poté hodinu a čtyřicet sedm minut. Mým předpokladem bylo, že čím starší respondent, tím více bude nakloněn sdílení informací a bude reflektovat dopady stárnutí a potřeby, které mu tato změna přináší. V průběhu realizace došlo k přesnému opaku. Respondenti, kteří patřili k nižší věkové hranici, převážně do 68 let věku, byli otevřenější, komunikativnější a rozhovory byly podstatně delší. Konkrétněji se budu věnovat popisu komunikačních partnerů v další podkapitole a také v části, která bude následně zaměřena na interpretaci získaných dat.

4.3. Výběr výzkumného souboru a jeho popis

Jak uvádí Miovský (2006, s. 127) patří výběr výzkumného souboru k důležité fázi kvalitativního šetření. Prvotně je nutné zdůvodnit a stanovit kritéria výběru a tento postup dodržet s ohledem na metodologický postup. Stejně tak Hendl (2017, s. 57) u výběru výzkumného souboru uvádí, že je nutné mít ucelenou představu o zamýšlených účastnících výzkumu, od kterých chceme data získávat. Také Švaříček a Šedová (2007, s. 72- 73) shodně uvádějí, že výběr výzkumného souboru je prováděn výhradně s ohledem na zkoumaný výzkumný problém, nikoliv aby reprezentoval celou populaci. To znamená, že výzkumný soubor je výzkumníkem konstruován výhradně teoreticky a není vytvořen náhodně.

V této práci bude výzkumný soubor vybrán účelově. Což znamená, že jsou jasně stanovená kritéria, která musí respondent splňovat. Existuje konkrétní představa o populaci, od které chceme data získat (Disman, 2011, s. 112- 113).

„Za účelový výběr výzkumného vzorku označujeme takový postup, kdy cíleně vyhledáváme účastníky podle jejich určitých vlastností (...) vyhledáváme pouze ty jedince, kteří toto kritérium splňují a současně jsou ochotni se do výzkumu zapojit“ (Miovský, 2006, s. 135).

Účelový výběr výzkumného souboru patří mezi nepravděpodobnosti metody výběru. Dále se pak dělí podle toho, jakým účelem je soubor vybírán. V této práci bude zvolen záměrný (účelový) výběr přes instituce. Jedná se o výběr souboru skrze typ určité služby určenou pro cílovou skupinu, která je předmětem výzkumného záměru. Tato metoda volby je nejvhodnější a nejefektivnější, pakliže výběrovým kritériem je skutečnost, že komunikační partneři jsou klienty dané instituce (Miovský, 2006, s. 138).

Kritéria stanovená pro výběr výzkumného souboru v této práci budou mít následující aspekty:

- Komunikační partneři musejí splňovat následující zařazení dle teoretické typologie ETHOS: Koncepční kategorie: Bez bytu. Operační kategorie: 3 Osoby v ubytovnách pro bezdomovce. Životní situace: 3.1. Azylový dům pro bezdomovce. Generická (druhovú definice): Osoby v azylových domech s krátkodobým ubytováním. Národní subkategorie: 3.1.1 Muži v azylovém domě.
- Do výzkumného souboru mohou být zařazeni pouze muži starší 60ti let.
- V době realizace hloubkového rozhovoru musí mít respondent platnou smlouvu o poskytování sociální služby azylového bydlení.

Všechny uskutečněné rozhovory byly realizovány se svolením poskytovatele sociální služby azylový dům. V prvotní fázi byl osloven vedoucí služby s žádostí o možnost realizovat kvalitativní šetření, byl představen výzkumný problém a také byly dojednány podmínky a způsob sběru dat. Po svolení poskytovatele byli osloveni potencionální respondenti dle výše zmíněných kritérií. Následovalo představení zamýšleného výzkumu, způsobu sběru dat, předpokládaná časová náročnost. Potencionálním účastníkům výzkumu byla také sdělena etická pravidla, která se váží k účasti v tomto empirickém šetření (především anonymita). Vyslovilo zájem o účast celkem devatenáct potencionálních respondentů, přičemž s každým z nich byl naplánován den a čas setkání. Uskutečněno bylo celkem čtrnáct hloubkových rozhovorů. Některá dojednaná setkání se neuskutečnila, protože respondenti se nedostavili. Některým byla v období mezi jejich vyslovením zájmu účastnit se rozhovoru a termínem setkání

ukončena smlouva o poskytování sociální služby, tudíž z důvodu kritérií pro výzkumný soubor, nemohli být do šetření zařazeni. Všechny rozhovory se konaly v prostorách kanceláře sociálního pracovníka azylového domu.

Co se týká velikosti výzkumného souboru, v kvalitativním šetření se nejedná o šetření velkých souborů. Není zde kladen důraz na zjištění reprezentativnosti, ale ukončení probíhá ve chvíli, kdy dochází k saturaci a opakování se zjišťovaných skutečností (Reichel, 2009, s. 88). Stejně definuje velikost výzkumného souboru v kvalitativním šetření také Barker (1999, s. 11), který zmiňuje, že dostatečným počtem účastníků mohou být pouzí dva respondenti. V této metodologické strategii primárně nejde o velikost výzkumného souboru, ale o kvalitu a pestrost získávaných dat. To znamená, že šetření by se mělo uskutečňovat do té chvíle, dokud přináší nové žádoucí informace.

Všichni komunikační partneři, se kterými jsem vedla hloubkový rozhovor, splňovali předem definovaná kritéria. Tudíž jednalo se o muže straší 60ti let. Všichni respondenti měli v době sběru dat uzavřenou smlouvu o poskytování sociální služby azylového bydlení. Splňovali dle typologie ETHOS národní subkategorii 3.1.1 - Muži v azylových domech. Dvěma nejmladším respondentům bylo v době sběru dat krátce 60let, tomu nejstaršímu bylo 75 let. Všichni respondenti shodně uvedli, že jim zemřeli oba rodiče. Většina z nich má zkušenosti s výkonem trestu odnětí svobody. Žádný z nich nepovažoval výkon trestu za skutečnost, která by nějak zásadně ovlivnila to, že jsou lidmi bez domova. Jeden z respondentů v součtu všech trestů odnětí svobody strávil ve vězení téměř dvanáct let. Většina z respondentů uvádí, že mají problémy s nadužíváním alkoholu. Stejně tak většina z nich byla alespoň jedenkrát hospitalizována v psychiatrické nemocnici, kde podstoupili léčbu spojenou s touto závislostí.

Všichni respondenti se shodli na tom, že jejich stáří hraje roli v jejich aktuální životní situaci. Dopady stárnutí však již vnímali rozdílně. Respondenti do 70ti let věku ve vztahu ke stárnutí reflektovali primárně zhoršení zdravotního stavu, obtížné uplatnění na trhu práce a s tím i spojenou finanční tíseň. Většina z respondentů do 70let nepobírala v době rozhovoru starobní důchod. Respondenti starší 70 let shodně uváděli, že je dopady stáří limitují natolik, že nemohou žít tak, jak by chtěli a stejně tak vnímají, že již samotní s touto skutečností nedokážou nic udělat. Následně již u respondentů docházelo k různým životním zkušenostem a jednalo se o individuální názory na životní situaci. Podrobně se těmto skutečnostem budu věnovat v kapitole 3.6. Výsledky výzkumu a jejich interpretace.

4.4. Etické aspekty realizovaného kvalitativního šetření

U autorů, kteří se vyjadřují k etickým principům výzkumu, panuje pojmová i klasifikační nejednotnost. V této části práce popíši, proč jsou etické principy důležité, jak je definují a nahlíží na ně jednotliví autoři. Následně se budu konkrétněji zabývat výčtem etických aspektů spolu s popisem toho, jak budou zabezpečeny a aplikovány v realizovaném kvalitativním empirickém šetření.

Jak uvádí Punch (2006, s. 86 - 88), hrají etické aspekty významnou roli již při samotném plánování a tvoření návrhu výzkumu, přičemž primární etické požadavky se kladou na souhlas a ochranu účastníka. Autor klasifikuje celkem devět etických aspektů: informovaný souhlas, diskrétnost a anonymita, vlastnictví dat a výsledky, použití a zneužití výsledků, reciprocita (vzájemnost), intervence a obhajoba, škoda a riskování, konflikt zájmů.

V tomto ohledu jsem při přípravě empirického šetření zvažovala, jakým způsobem budu schopna dodržovat etické zásady. Výstupem v přípravné fázi bylo vytvoření informovaného souhlasu, který bude předložen každému komunikačnímu partnerovi těsně před realizací hloubkového rozhovoru. Šablona vytvořeného souhlasu je součástí této práce v příloze. Do informovaného souhlasu jsem se snažila aplikovat zmíněné etické principy a informovat co nejsrozumitelněji budoucí respondenty o účelu výzkumu. V této fázi jsem si stanovila, že nebude stačit pouhé přečtení a podpis respondenta, ale slovně se alespoň jedenkrát ujistím, že sdělovanému obsahu porozuměl. Taktéž jsem si založila nový email, který slouží výhradně pro účely tohoto výzkumu. V případě, že by chtěl respondent odvolat svou účast prostřednictvím emailu.

Etické principy při realizaci kvalitativního šetření jsou velmi důležité a měly by být předmětem každého výzkumu, jehož předmětem je člověk a jeho působení. Za elementární etické aspekty je možno považovat důvěrnost, informovaný souhlas a zpřístupnění práce účastníkům výzkumu (Švaříček, 2007, s. 43 -46).

O těchto ústředních etických principech hovoří také Hendl (2017, s. 62), který komparoval etické aspekty výzkumu napříč různými autory a následně vytvořil syntézu pěti široce uznávaných etických principů. Mezi ně řadí: dobrovolná účast a neškodnost, poučený informovaný souhlas, anonymita a důvěrnost, odhalení, analýza dat a obsah zprávy.

Z výše uvedených skutečností lze vyhodnotit, že etické aspekty ve výzkumu jsou jeho důležitým a neopomenutelným kritériem. Z tohoto důvodu jim tedy budu věnovat dostatečnou pozornost. Uvedu principy

dle zmíněného Hendla a konkrétně popíši, jakým způsobem budou realizovány a aplikovány v tomto výzkumu.

První etický aspekt je dobrovolná účast a neškodnost. Zde je požadavek, aby měl výzkumník na paměti, že respondent do výzkumu vstupuje dobrovolně. Musí tuto dobrovolnost zabezpečit a stejně tak musí být respondentovi umožněno z výzkumu také vystoupit a to bez jakéhokoliv postihu. V tomto principu je také obsažena skutečnost, že výzkum nesmí účastníka nijak poškodit ať už psychicky či fyzicky (Hendl, 2017, s. 62). Tento etický princip bude zajištěn tak, že v prvotní fázi budou osloveni všichni potenciaální respondenti, kteří dle vybraných kritérií splňují podmínky pro účast ve výzkumu. Budou jim poskytnuty základní informace o výzkumu, naprosté dobrovolnosti účasti, způsobu sběru dat, časové náročnosti, možnosti odstoupení od výzkumu do určitého data i po absolvování rozhovoru. Následně svůj zájem mohou vyslovit buď u vedoucího služby, anebo klíčového sociálního pracovníka. Individuálně bude domluveno osobní setkání za účelem sběru dat. Před realizací hloubkového rozhovoru budou opět seznámeni již s informacemi, které obdrželi při prvotním kontaktu. Každému z respondentů budou tyto základní informace tedy sděleny celkem dvakrát.

Druhým etickým principem je poučený informovaný souhlas. Jedná se o písemné prohlášení, které opět poskytuje respondentovi informace o jeho právu na neúčast, účelu výzkumu a dalších základních skutečnostech vyplývajících z účasti na výzkumu (Hendl, 2017, s. 62). Informovaný souhlas byl vytvořen již při primární projektování tohoto výzkumu. Tuto skutečnost a existenci informovaného souhlasu jsem již popsala výše. Informovaný souhlas, který respondenti obdrží před realizací hloubkového rozhovoru, je umístěn v příloze této práce. Při setkání s respondentem s ním bude pracováno následovně. Nejprve bude respondent opětovně seznámen

s informacemi, které obdržel již při prvním setkání. Následně s ním bude důkladně přečten informovaný souhlas. Budu se respondentu průběžně doptávat, zda sdělovaného obsahu rozumí. To, že sdělovanému obsahu porozuměl, si budu ověřovat kontrolními otázkami, jako např. Víte, za jakých okolností si můžete rozmyslet účast ne výzkumu? Víte, do jakého data je možno nezahrnout náš rozhovor do mé práce? Víte, jakým způsobem můžete svoji účast odvolat po absolvování našeho rozhovoru? Budete mi poskytovat informace dobrovolně? Myslíte si, že musíte odpovídat na každou otázku, kterou položím? Pakliže respondent bude odpovídat fakticky správně dle toho, jak je to popsáno v informovaném souhlasu, bude s ním podepsán informovaný souhlas a zahájen sběr dat metodou hloubkového rozhovoru.

Třetí etický princip je anonymita a důvěrnost. Tento etický aspekt vznáší požadavek na zajištění anonymity účastníka výzkumu. Nesmí být možné identifikovat účastníka kvalitativního šetření při čtení výsledků výzkumu a zjištěných skutečností (Hendl, 2017, s. 62). Respondenti ještě před zahájením rozhovoru budou informováni o tom, jakým způsobem se budou anonymizovat získaná data. Obdrží informaci, že s audio záznamem budu pracovat pouze já a nikdo další k němu nebude mít přístup. Bude se jednat o doslovný transkript, který bude upraven v částech, kdy by bylo možno identifikovat, o koho se jedná. Pakliže v průběhu hovoru řekne respondent konkrétní informace o sobě či jiných členech rodiny, případně město a jiné identifikovatelné skutečnosti. Budou přepsána do transkriptu v následující podobě: XXX. Po opětovném poslechu rozhovoru a následném anonymizovaném přepisu bude nahrávka smazána, abych zabezpečila respondentovi co největší ochranu identity. Budu se snažit transkript vyhotovit co nejrychleji po rozhovoru, nebudu jej nikde umisťovat na internet ani jiná virtuální uložště. Budu ho přepisovat přímo z diktafonu

a následně jej smažu. Tak zabezpečím, že s ním budu pracovat pouze já, jako výzkumník, jemuž je nahrávka určena. Doslovný transkript bude zabezpečovat, že nebude možno ze čtení přepisu respondenta identifikovat. Soubory s přepisy budou označeny číslem, které bude respondentovi přiřazeno: R1, R2, R3,...

Čtvrtým etickým principem je odhalení. Tento etický princip vznáší apel na výzkumníka, že musí být účastníkovi sdělen záměr výzkumu. Na druhou stranu je zde předpoklad, že pokud účastník zná záměr výzkumu před uskutečněním sběru dat, mohl by podávat zkreslené informace. V takovém případě je eticky možné, že účel výzkumu je sdělen participantovi až po sběru dat. Účastník je následně poučen o důvodech výzkumu, rizicích účasti a stejně tak má možnost zvážit, zda chce respondent ve výzkumu setrvat či nikoliv (Hendl, 2017, s. 62). Participant, se kterými bude uskutečněn sběr dat, budou prvotně seznámeni se skutečností, že se stávají dobrovolně účastníky výzkumu. Tato skutečnost je jim známa už ze způsobu jejich oslovení jako potencionálních respondentů. Před individuálním setkáním mají participant základní informace o zamýšleném výzkumu. Těsně před uskutečněním hloubkového rozhovoru s nimi bude důsledně probrán podpis informovaného souhlasu. Zde se účastník dozví, že je komunikačním partnerem realizovaného empirického šetření a také je okrajově seznámen s tématem. Respondenti budou dopředu znát skutečnost, že záměrem je zjišťovat, jak vnímají svou životní situaci a s jakými obtížnými situacemi se museli vypořádat.

Pátým a zároveň posledním elementárním principem, který by měl být součástí každého uskutečněného kvalitativního výzkumu, je princip analýzy dat a obsahu zprávy. Jedná se o práci s daty a jejich interpretaci. Aplikace tohoto principu klade na výzkumníka požadavek, aby pracoval s daty odpovědně, správně a nijak je záměrně nezkresloval. Zveřejnění

skutečně zjištěných výsledků bez ohledu na to, zda jsou pozitivní nebo negativní, je etický požadavek, který by měl být dodržen (Hendl, 2017, s. 62 - 63). Budu se snažit aplikovat etický princip v této práci. Jeho přítomnost shledávám především ve své snaze postupovat metodologicky správně dle zvolené teorie při analýze získaných dat. Stejně tak se budu snažit o co nejpřesnější kvalitativní popsání zjištěné skutečnosti. V následující kapitole, zpracování získaných dat, budu konkrétně popisovat způsob, jak jsem se získanými daty nakládala.

4.5. Zpracování získaných dat

Zpracování kvalitativních dat je možno považovat za přípravnou fázi před samotnou analýzou. Jedná se o jejich technické zpracování. Data, která jsou získána prostřednictvím kvalitativních metod, které neumožňují jejich dobrou analýzu, je nutno upravit. Jedná se o data, která jsou v surové podobě, a lze s nimi jen obtížně pracovat. Data, která jsou zaznamenávána v podobě zvukových nahrávek, je potřeba přepsat. Jedná se o transkripci zvukového záznamu (Miovský, 2006, s. 195).

„Převedení dat netextové povahy do povahy textové je důležitým krokem, který nazýváme transkripce“ (Miovský, 2006, s. 205).

Uskutečněný hloubkový rozhovor s respondentem jsem zaznamenávala na diktafon. Následně jsem jej úplnou transkripcí převedla do textové podoby. Při přepisování jsem aplikovala etické zásady, které jsem popsala výše. Pakliže respondent uváděl jména, místa a jiné konkrétní informace, které by mohly ohrozit jeho anonymitu, byly tyto skutečnosti změněny nebo nahrazeny textovými symboly. Např. můj syn XXX žije v XXX. Tímto způsobem bylo přepsáno všech čtrnáct hloubkových rozhovorů. Při samotné analýze budu již pracovat výhradně s textovou podobou rozhovorů.

Jak uvádí Miovský (2006, s. 206) při procesu transkripce dochází k prvotní redukci získaných dat. Zvukový záznam poskytuje skutečnosti, které jsou jen obtížně zaznamenané do textové podoby. Jedná se především o hlasovou intonaci, pomlky při mluveném projevu, doprovodné zvuky a další.

Při doslovném procesu transkripce jsem se snažila, aby redukce byla co nejmenší. S ohledem na to, že analýza dat bude probíhat prací výhradně s textovou podobou rozhovoru, jsem se při přepisu snažila o vytvoření co nejvíce autentického textu. Ve chvílích, kdy respondent dělal při sdělování některých skutečností v projevu delší pomlky, byl tento fakt zaznamenán v podobě následujícího symbolu ... Pakliže respondent v některých pasážích zvýšil hlas, je tato přepsaná sekvence zaznamenána tučně zvýrazněným fontem. Pokud se respondent smál, je u příslušné sekvence napsáno (smích), pokud respondent plakal, tak (pláč). Jak již bylo uvedeno výše, při transkripci zvukového záznamu není možno se vyvarovat redukci dat a nelze úplně a plnohodnotně zachytit skutečnosti mluveného projevu. Nyní je tedy nutno vzít v potaz, že další práce a následná analýza v následující kapitole bude uskutečňována již s redukovánými daty.

Dalším požadovaným krokem, který bezprostředně navazuje a začíná jím proces analýzy v metodě zakotvené teorie, je prvotní průchod daty. Jak uvádí Corbin (2008, s. 163 - 164) je prvotním krokem každé analýzy přečtení všech získaných materiálů od začátku do konce. V této fázi by se neměly dělat žádné poznámky ani podtrhávat či zvýrazňovat žádné sekvence. Mělo by se jednat o pouhé přečtení všech dat. Tento požadavek je proto, aby se výzkumník pokusil co nejvíce vstoupit do života účastníků z jejich perspektivy. Následně by se mělo přejít k samotnému kódování. Kódování by mělo být zahájeno bezprostředně po získání menšího počtu dat a to s ohledem na případnou reformulaci a reakci na zjišťovanou skutečnost.

Tomuto procesu se říká otevřené kódování a jeho výstupem je identifikování podobných událostí, které následně sjednotíme a seskupíme do kategorií.

„Otevřené kódování je část analýzy, která se zabývá označováním a kategorizací pojmů pomocí pečlivého studia údajů. Bez tohoto prvního a základního analytického kroku by nemohl proběhnout zbytek analýzy ani následná komunikace“ (Corbin, 1999, s. 43).

Při analýze dat otevřeným kódováním byly identifikovány a seskupeny kategorie, které jsem ještě rozčlenila na subkategorie. Tvorbu kategorií mi usnadnily předem připravené otázky, jejichž způsob sestavení a podobu jsem popsala výše. V této fázi jsem vytvořila také subkategorie, které jsou pojmově blízké ke kategorii hlavní.

„Vlastnosti a dimenze je důležité rozpoznávat a systematicky rozvíjet, protože jsou základem pro vytváření vztahů mezi kategoriemi, subkategoriemi a hlavními kategoriemi“ (Corbin, 1999, s. 48).

Na důležitost prvotního kódování v rámci zakotvené teorie upozorňuje i Charmaz (2014, s. 111), která uvádí, že tento proces pomáhá osvětlit a porozumět získaným skutečnostem. Otevřené kódování vnímá jako proces, který je konán za účelem kategorizace dat.

Jako další analytický postup v metodě zakotvené teorie jsem zvolila možnost axiálního kódování.

Axiální kódování je úzce spojeno s otevřeným kódováním. Jedná se o proces, kdy jsou využity identifikované kategorie a subkategorie, které vznikly prostřednictvím otevřeného kódování. Axiální kódování je následně proces, při němž se hledá vzájemná provázanost, soudržnost a vzájemná významovost mezi těmito kategoriemi (Charmaz, 2014, s. 147).

„Otevřené kódování údaje rozděluje a umožňuje určit některé kategorie, jejich vlastnosti a umístění na dimenzionálních škálách. Axiální kódování tyto údaje zase

novým způsobem skládá dohromady vytvořením spojení mezi kategorií a jejími subkategoriemi” (Corbin, 1999, s. 71).

S takto připravenými a kódovanými daty metodou otevřeného a axiálního kódování jsem přistoupila k jejich následné interpretaci a vytvoření poznatků o zkoumaném jevu. Výsledky výzkumu budou shrnuty a popsány v následující kapitole.

4.6. Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Na základě dat získaných při rozhovorech s respondenty jsem prostřednictvím jejich analýzy, otevřeným a axiálním kódováním, vytvořila dvě hlavní kategorie. Hlavními kategoriemi jsou Aktuální životní situace a Zvládání. K hlavní kategorii Aktuální životní situace náleží subkategorie: nepříznivá aktuální životní situace, obtížné životní situace, a stáří jako specifický důsledek nepříznivé životní situace. Ke kategorii zvládání poté náleží zvládací strategie: zvládání zaměřené na emoce a zvládání zaměřené na řešení. Při zvládacích strategiích se jedná především o identifikaci a popis způsobů, jakými respondenti k zátěžovým situacím přistupují. Při interpretaci dat je kladen důraz především na popis skutečností tak, jak je vnímají samotní respondenti, a to s ohledem na stanovený výzkumný problém. Prvotně je pozornost věnována aktuální životní situaci, následně budou podrobně identifikovány situace, které respondenti vnímali jako nejnáročnější ve svých životech. Následně jsou také popsána specifika, která oni sami vnímají jako negativní dopad stáří v jejich životní situaci. Při citacích rozhovorů s respondenty budou komunikační partneři označováni za pomoci zkratk R1, R2, R3. Přičemž písmeno R je označení pro respondenta a přiřazené číslo je jeho identifikační údaj, který mu byl přidělen v rámci anonymizace.

4.6.1. Aktuální životní situace

Tato kategorie pracuje s daty, ve kterých se respondenti vyjadřovali ke své současné aktuální situaci. Primárně jsou zde interpretována data, která byla získána prostřednictvím odpovědi na otázku: Jak hodnotíte svou současnou situaci? Taktéž jsou zde zařazeny odpovědi, které se této kategorie bezprostředně týkají a byly zjištěny doplňujícími otázkami přímo v průběhu rozhovoru.

Ačkoliv jsou životní situace respondentů velmi různorodé, všichni se shodli na tom, že jejich aktuální životní situace je v rámci jejich perspektivy poměrně uspokojivá nebo stabilizovaná.

Jeden z respondentů se momentálně připravuje na přechod do standardního bydlení. Byt mu byl přidělen v rámci projektu sociálního bydlení. Reflektuje to jako velmi zásadní životní událost, protože již mnoho let žije buď přímo na ulici, nebo je dlouhodobým uživatelem sociální služeb. Na tuto životní změnu se velmi aktivně připravuje, pravidelně dochází na příslušný městský úřad, uskutečňuje frekventované setkání s klíčovou pracovnící na azylovém domě a je odhodlaný zvládnout samostatné bydlení.

„Já teď dostanu sociální byt. Tak nějak od března. Tam bude pořádek všechno. Tolik let na ulici a teď si to nenechám posrat. Ještě si to vůbec neuvědomuju, jsem z toho úplně dozinganý. Jsem juchal po cestě. Ještě mi to nedochází. Tolik roků na to čekám “ (R13)

Tři z respondentů uvažují o zapojení do pracovního procesu. Jeden z nich je aktuálně ve zkušební době, druhý má přislíbeno pracovní místo

a další uvažuje o práci jako o možném řešení své životní situace, jakmile vyřeší prodej nemovitosti a splacení vysokých dluhů.

„Noooo chodím ted' do práce. Baví mě to tam. Zaměstnaný sem od prosince jo. Pracuju jenom noční šichty, to mi vyhovuje. Akorát vyspat se tady přes den....no je to na prd, ale dá se to. Člověk si zvykne.“ (R3)

„Ted' už dobré. Úřad práce mi dělal problémy a to doslova a do písmene. Ale díky paní sociální, ta mi pomohla, se to vyřešilo. Ted' budu nastupovat do práce.“ (R14)

„Tak ted' je to takové v polo-klidu, že se to konečně rozhýbalo. Kupce mám, domluvená cena, všecko. Jak dostanu peníze tak první se vyplatí ty dluhy a bude z toho, co zůstane záloha na byt. Nooooo až se to tak nějak vyřeší, chtěl bych asi zkusit práci. Tady chodím každý den do dílny, ale to už pak nepůjde, když tady nebudu bydlet. To ještě uvidím, co a jak bude.“ (R9)

Ostatní dotazovaní respondenti se převážně shodovali na tom, že jejich aktuální životní situace je buď vzhledem k jejich možnostem stabilní, nebo že se případně i zlepšila. Zlepšení reflektovali především ti respondenti, kteří v nedávné době získali nárok na výplatu starobního důchodu.

„V pohodě. Už je to lepší, tak 50:50. Ted' se mám líp, jak je ten důchod, už ho mám 4 měsíce vyřízený.“ (R10)

„Teraz sa to nějako dá. Čakám na důchodok estli mi dajú zo Slovenska, kde som robil dlhý čas. Tak to keď by vyšlo, bolo by to dobré. Keď nevyjde, nevyjde. Nič nezrobím. Volako sa dá prežiť. Mám dôchod z Česka, ten beriem od apríla 2018 a to už budem mať 70 rokou.“ (R1)

„Je to dobré. Já su tady spokojený. Nic mi nechybí. Hodně mi tady pomáhají jakože na pokoji, protože já nemožu na nohy. XY mě občas veme aj na pivo. Půjčí vozík a jedeme. To je furt jakože tak stejné. Lepší už to asi nebude. Co bych taky chtěl v mojem věku.“ (R2)

4.6.1.1. Nepříznivá aktuální životní situace

V této subkategorii byla vyhodnocena data těch respondentů, kteří svou aktuální životní situaci vnímají jako nepříznivou. Jedná se celkem o šest respondentů, kteří se cítí aktuálně v náročné životní situaci.

Prvním respondentem je uživatel azylového domu, kterému ze strany poskytovatele již nedojde k dalšímu prodloužení smlouvy. Jednak z důvodu toho, že je v azylovém domě již dlouhý čas a stejně tak došlo i k porušení řádu, který je pro uživatele závazný. Respondent v průběhu rozhovoru reflektoval, že si svou chybu uvědomuje, nicméně odchod z azylového domu vnímá jako velmi náročnou situaci. Situaci vnímá jako krajně náročnou především proto, že aktuálně je zapojen do výkonu veřejné služby, což mu zvyšuje finanční příjem. Odchodem z azylového domu již do veřejné služby nebude moci dojíždět, to znamená, že jeho příjem se sníží téměř o polovinu.

„No já jsem tady dva roky. Tak musím odejít. Je tady brigáda (pozn. respondent zapojen do veřejné služby). Tam zas budu bez peněz. Budu mít 70 roků. Já jsem tady byl dva roky, pak jsem byl tři měsíce pryč a pak sem byl zase tady. Jelikož jsem udělal kravinu, uznávám to, uznávám to, tak jsem dostal trest. Ano já to uznávám. Takže jsem dopadl, jak jsem dopadl. No jako třeba to jsou blbosti, ale já to řeším.“ (R6)

Další respondent, který svou situaci vnímá jako aktuálně náročnou uvádí především skutečnost, že si je vědom své velké závislosti

na nadužívání alkoholu. Tato závislost v minulosti vedla k několika ukončení smlouvy na azylovém domě za opakovanou konzumaci alkoholu v sociální službě. Respondent se dle svého názoru snaží situaci řešit a abstinovat, avšak dlouhodobě se mu to nedaří uskutečňovat.

„Já mám chronické potíže s dýcháním, nic mi nepomáhá. Byl sem u doktora, ale nic. Pomáhá mi na to, když si dám panáka, pak je to lepší. Tady se to ale nesmí no.... Tak už mě za to mockrát vyhodili. Naposledy teď před týdnem nebo tak nějak. Já nechcu pit, snažím se no prostě.“ (R4)

K dalším respondentům, kteří se opakovaně vrací do azylového domu, se řadí i respondent č. 7, který uvádí, že má problémy s nadužíváním alkoholu. Je odhodlán se zapojit do pracovního procesu. V průběhu sdělil, že pracoval naposledy zhruba před 10ti lety, ale nyní chce situaci změnit. Svou situaci vnímá jako tíživou především z toho důvodu, že se mu dlouhodobě nedaří práci sehnat.

„No vrátil sem se teď z XY (psychiatrická nemocnice). Byl sem tam už ...moc. Ročně ... nevím...4x... možná víc. Už mě nechcou ani vzít. Já piju a pak nemožu chodit, ale kdybych měl práci, tak bych určitě nepil. Ale už tam znovu nepůjdu, já půjdu dělat. Aj z nemocnice sem si volal na práci, zítra jdu do XY, mám tam schůzku. Ale když zavolám nebo dojdu, tak mě nechcou vzít.“ (R7)

Další z respondentů označil svou životní situaci za náročnou vzhledem k tomu, že kvůli vysokým dluhům mu bude odebrána nemovitost, která bude následně prodána. Prodej nemovitosti je již nějaký čas v nabídce a brzy se uskuteční kompletní prodej. Aktivně spolupracuje s klíčovou sociální pracovnící a pracovnící realitní společnosti. Tato životní situace je

pro něj o to náročnější, že je ubytovaný na azylovém domě. Sám sebe za bezdomovce nepovažuje a vyhrazuje se proti tomu.

„Tak hodně peněz mi seberou za dluhy. Ti exoti tady na mě řvou, že milionář a tak, ale oni nic neví. Pro mě je to tady jako těžké. Já jsem nikdy na ulici nebydlel ani na sed'árně jsem nebyl. Nikdy jsem nebyl bezdomovec jako takto.“ (R9)

Další respondent označil svou aktuální situaci za nepříznivou s ohledem na své zdraví. Dlouhodobě má velké zdravotní obtíže, které jej velmi limitují. Z důvodu velmi špatného zdravotního stavu nemůže podstoupit ani operaci, protože má velké srdeční obtíže.

„Zdraví, to mě hodně trápí.“ (R10)

Posledním z respondentů, který popsal svou aktuální životní situaci, jako nepříznivou uvádí, že jeho obavy se vztahují ke zdravotnímu stavu. Aktuálně má rozjednanu pracovní pozici v blízké továrně, ale není si jist, zda projde vstupní lékařskou prohlídkou. V rozhovoru uvedl, že se do této firmy již v minulosti hlásil, ale právě kvůli jeho zdravotnímu stavu nebyl přijat. Nyní je na tom dle svých slov zdravotně lépe (především se zlepšily jeho kožní obtíže).

„Co se akorát bojím, že neprojdou doktorem. Jakože kvůli práci. Mám železo v noze a atopický exém.“ (R14)

Náročné životní situace, které respondenti reflektovali, jsou velmi různorodé. Jedná se o individuální situace, které se vztahují k jejich životním událostem. Shodně se však ve všech identifikovaných situacích každý z respondentů snaží ke své situaci přistupovat aktivně. Dle výše zmíněného je možno dojít k závěru, že všech šest respondentů se snaží situaci řešit

dle svých možností. Žádný z nich v průběhu rozhovoru neuvedl, že by danou situaci vnímal jako bezvýchodnou nebo neřešitelnou.

4.6.1.2. Obtížné životní situace

V subkategorii obtížné životní situace jsou popsány situace, které respondenti identifikovali jako ty, které pro ně v životě byly nejnáročnější. Zde jsou reflektována především data, která byla získána jako odpověď na otázku: „*Jakým těžkým životním situacím jste musel čelit?*“ Následně jsou zde popsány i odpovědi na otázky, které byly kladeny v průběhu rozhovoru a měly za cíl více zjistit konkrétní skutečnosti vztahující se k těmto náročným situacím.

Nejvíce respondentů uvádělo, že nejtěžší životní situaci prožili ve chvíli, kdy nastaly změny v rodině, které označovaly za důvod jejich následného selhání. U některých se jednalo o ukončení manželství. Další respondenti jako fatální situaci vnímali ztrátu blízkého člena rodiny (matky).

„No tak já jsem se sesypal, když mi umřela mamka. To prostě konec. To jsem taky skončil v nemocnici že. Mamka měla na Nový rok narozeniny, tak jsem si říkal Vánoce, tohle a si dám dach a budem spolem. Jenže byl jsem a ní v nemocnici v pondělí a ve středu, telefon a...(pláč).“ (R9)

„Všechno se to sesypalo. Přišel sem o byt, měl sem velké dluhy jako. Do toho matka měla rakovinu a pak to už šlo jedno s druhým.“ (R5)

„No já jsem akorát vyšel (pzn. propuštění z výkonu trestu) a ona ještě byla dva dny. Jakousik rakovinu nebo tak měla. Vypadala jak smrtka.“ (R1)

„Měl sem to hodně špatný, já jsem byl v dětském domově. Máma měla rakovinu prsu nebo co, tak byla na operaci a pak zemřela.“ (R3)

„Měli sme s manželkou hospodu. Ona umřela..... zkoušel sem to pak sám, ale hospodu mi sebrali a zůstaly mi akorát dluhy. Úplně všechno se pokazilo no... a skončil sem na ulici.“ (R8)

„Rozvod. To bylo nejhorší. To mi došlo do vězení, když sem byl. Jenom prostě papír, že manželka podala žádost. To byl nejhorší den v mojem životě.“ (R6)

„Rozvod po 20ti letech manželství. My jsme si nikdy velice nerozuměli. Žili jsme jenom kvůli tomu, ať vychováme děcka. Jak děcka vyfrngli, tak moje bývalá podala žádost o rozvod a bylo. Pak jsem začal dělat kokotiny, kraviny, diskotéky, mladé holky a už to jelo. Tenkrát jsme se ještě aj pohádali jak potvoora a říkám já na to dlabu. Měl sem vypité, sedl jsem do auta a říkám jedu do vinotéky. Než bych blbec šel pěšky. Po nějakých 300m za mnou policajti. Samozřejmě jsem nadýchal. Papíry v prkvančících, kdesi cosi.“ (R11)

Polovina respondentů spojovalo nejnáročnější životní situaci s událostmi v jejich rodině. Tyto primární okolnosti popisovali jako důsledek toho, v jaké se nacházejí aktuální situaci.

4.6.1.3 Stáří jako specifický důsledek nepříznivé životní situace

Další skupina respondentů, kteří vnímali svou aktuální životní situaci jako nepříznivou, ji spojovali specificky se stářím. Rozdílnost lze spatřovat v tom, že někteří z respondentů označovali stáří, a především pak jeho dopady na zdravotní stránku, jako skutečnost, kterou nemohou změnit. Jejich zdravotní stav a vysoký věk jim již neumožňují jejich situaci změnit. Oproti tomu respondenti, kteří vidí ještě příležitost se zapojením

do pracovního procesu, vnímají svá zdravotní omezení a vysoký věk jako úskalí, které by jim mohlo překazit jejich odhodlání svou situaci zlepšit.

„Já už takto zomrem. Mám dluhy, ale nemám na to peňaze, abych zaplatil. Aj mi došiel list zo sociálky, že nemám nič, ale aj tako mi nabíhajú penále. Už som starý, abych robil. Do práce už nemožem ísť, bo som už starý. Tak čo mám robiť. Takého dēdka by nikde nezobrali. Ani by som to nezoládl. Mám zdravotné problémy.” (R1)

„Chtěl bych do domova důchodců. Už mám sakra taky 75 let. Radši bych byl tam, tam by o mě bylo postaraný. V hlavě už to mám takové pomotané, už mám na to roky. Chodí mi nakupovat, už bych tam sám nedošel. Mám podané žádosti, pan XXX říkal, že teď musíme čekat. No tak čekám.” (R12)

„V roce 2019, myslím v srpnu, bych měl už dostat důchod. Do té doby nevím. Mám už svoje roky. Budu mít 70 roků. I když mám svoje roky, tak si zkusím něco najít. Nevím, jestli mi někdo tu práci dá, když mám tolik roků. Tady to bylo pod Charitou, ale tam to nepůjde.” (R6)

„Mám teď nastupovat do práce. Doufám, že to tam zvládnou, protože já už nevydržím dlouho stát. Budu muset pracovat pod práškama doslova a do písmene. Jinak to nepůjde. Věk nejde zastavit.” (R14)

Jeden z respondentů popsal, že jeho zdravotní obtíže jej limitují natolik, že vědomě musel změnit svůj dosavadní způsob života. Svůj zdravotní stav, který vnímá jako doprovodný jev stárnutí, popisuje jako velmi ohrožující. Neumožňuje mu již žít předchozím způsobem života. Tento respondent uvedl, že žil velmi mnoho let na ulici a tento život mu vyhovoval. Byl s tím spokojený, avšak nyní to již pro něj není reálné.

„Teď kdybych byl venku tak je hotovo. Nevydržel bych ani den. Mám za sebou 5 infarktů, mám budík na srdci, to už bych nevoládl. Aj doktorka XXX řekla, že jestli chcu žít, ať tolik nechlastám a nekouřím. Omezil sem to moc, no chcu žít. Já už nikam nechodím. Já su furt tady. Ani do těch schodů nevyjdu, jenom tady dole po patře a velice jinak nikam.“ (R10)

4.6.2. Zvládání

Další hlavní kategorií v této práci je Zvládání. Zde budou analyzována data, která byla získána od respondentů v rámci odpovědí na otázky, které se zaměřovaly na zjištění zvládacích odpovědí, specificky poté na zvládání zaměřené na emoce a zvládání zaměřené na řešení problému.

4.6.2.1. Zvládání zaměřené na emoce

Zvládání zaměřené na emoce bylo zjišťováno především otázkami, které byly sestaveny dle dostupné odborné literatury tak, jak je popsáno výše v teoretické části práce. Životní situace respondentů, u kterých byla tato zvládací odpověď identifikována, byly velmi rozdílné. Konkrétně blíže popíšu situaci devíti respondentů. Všem je společné to, že popisovali dané situace jako náročné, ale v jejich perspektivě neřešitelné.

Následující respondenty spojuje skutečnost, že jejich situace je objektivně neřešitelná, protože již nejsou schopni ji nijak změnit. Jedná se především o výplatu důchodu a jejich výši. Tito respondenti byli všichni osobami straší 65 let, kteří nemají dobrý zdravotní stav.

„Čo možem robiť, keď nemá človek kde bývať. Ale tak aj horšie bolo. Teraz som tu. Lepšie už to nebude. Robit isť nemožem, bo som chorý. Sociálka mi dopláci na ubytovanie lebo mám malý dôchodok. Dluhy rastou. No už teraz nič.“ (R1)

„Nemůžu dělat už nic. Čekám, jestli mě někam vezmou do domova důchodců. Je to prej na dlouho. To bych si přál, aby už to bylo, ale nezmůžu nic.“ (R12)

„Já nemůžu chodit za něma, mám bolavé nohy. Autobus už mám od 70ti zadarmo, tak bych jezdil, ale prostě to neujdu.“ (R2)

„Mám nějaký ten důchod a to mi stačí. Stejně víc nezmůžu.“ (R4)

Další respondenty spojuje skutečnost, že identifikovali situace, které jim působí v životě těžkosti, avšak nemají potřebné zdroje a odhodlání, aby situaci vyřešili. Uvádějí shodně, že je to jejich součástí a smířili se s tím a snaží se to udržet alespoň v přijatelné rovině. Jedná se především o nadužívání alkoholu, ke kterému se neustále a opětovně vracejí. Snaží se dle svých slov vydržet co nejdéle, ale dopředu vědí, že přijde opět selhání.

„Já mám nevýhodu, že neumím hned reagovat. Já skládám, skládám a potom stačí blbost, vypěním, ožeru se a vyřeším to rovnou. To se nedá zastavit. Neee. Já prostě není potřeba, potom to je chvilka a to já vám nevysvětlím. To už prostě jede. Dřív sem se snažil s tím něco dělat, ale já prostě nevím, proč piju. To je takové spojení hlava-chlast.. Prostě doufám, že to vydržím co nejdýl i skrz ty epiny. (R9)

„Byl sem mockrát vyhozený z úřadu práce. Jeeeee no mockrát. Ale vždycky se to nějak vyřešilo. Jeeejda. Jsem byl sprostý na pana XXX poslal jsem ho ... sem byl připitý a už to bylo. No a kdysi sem se tady opaloval ve slipech s flaškou pod hlavou, tady venku na zahradě, noooo a už jsem šel (smích). Tak sem byl venku tři dny a pak sem zas mohl dojít. Já si vždycky říkám, že budu hodný a když třeba pan XXX mě znova ubytovává, tak já fakt jako chcu to zlepšit, ale vydrží mi to tak dva měsíce a

pak zas. Prostě to tak je. Beru to tak, že prostě aspoň vydržím chvíli než zase nějaký průser. Už sem se s tím tak nějak smířil, že to tak je.” (R10)

„Jsem....no su takový zvláštní člověk, který si dokáže rád zapářit, zajít na diskotéku. Je to ve mně, já za to nemůžu. Mám rád muziku a vůbec rád tančím a ženské to je to nejkrásnější co nám bůh dá. Ale tak su bývalý pohraničník prožil jsem ledasco, bránil jsem hranice socialismu. Ledasco vydržím.” (R11)

Jeden z respondentů v průběhu rozhovoru uvedl, že mu byly odebrány děti z péče. Odebrány byly již jeho přítelkyni v době, kdy byl ve výkonu trestu. On se pokusil je zpětně získat, ale nebylo mu to umožněno. Popisoval tuto situaci jako něco, co jej velmi zasáhlo a ovlivnilo. Několikrát se pak v průběhu života ještě pokusil o to, aby děti získal zpět, ale od propuštění neustále bydlel pouze na ubytovnách. Děti pak již nikdy neviděl. Uvedl, že on sám vyrostl v dětském domově a jeho hlavním přáním bylo, aby to jeho děti nikdy nezažily.

„Nechci ze sebe dělat ublíženého nebo tak, prostě беру to tak, jak to je. To, co jsem přesně nechtěl, aby se stalo, to se úplně stalo. Nemůžu dávat vinu jenom jí, je to i moje vina, ale já jsem se fakt snažil.” (R3)

Poslední z respondentů, který popsal svoji situaci, kterou vnímá jako aktuálně neřešitelnou, je respondent č. 8. Uvedl, že jeho sestra podala návrh na omezení jeho svéprávnosti, protože není schopen hospodařit s finančními prostředky. Respondent doufá, že se to nestane, ale momentálně vidí situaci jako bezvýhodnou, protože tomuto procesu nerozumí, neví, co se bude dít a nedokáže na to momentálně nijak reagovat a činit žádné kroky.

„Nevím jak to dopadne, sestra mě podala k soudu. Jakože neumím s peněžama. Jakože nevím co teď nějak jako bude. Nějak to dopadne, nevím jak.” (R8)

4.6.2.2. Zvládání zaměřené na řešení problému

Stejně jako u předchozí zvládací strategie, byly do této subkategorie zařazeny data, která odpovídala na předem připravené otázky, které se zaměřovaly na zjištění zvládací odpovědi zaměřené na zvládání zaměřené na řešení problému. Odpovědi respondentů se lišily dle jejich aktuální životní situace. První skupina respondentů má společné to, že se momentálně zaměřují na to, aby si zvýšili svůj příjem. Snaží se aktivně svou situaci zlepšit a ti, kteří se nemohou zapojovat do standardního pracovního procesu, se snaží alespoň docházet do aktivizační dílny v rámci nabídky azylového domu.

„Chodím robit do dílně, tam zrobím aj tri sto ruliček za den. Za to dostanu jídlo, tak mám co jest. To mám k dôchodku.“ (R1)

„Toš já nemožu na ty nohy. Ale XXX mi pomože, takže chodím tady pracovat do dílny. Tam je to dobré. Dostaneme pak za to kafe... no jako za body nebo tak. To si môžeme vybrat vždycky v pátek. A posloucháme tam u toho rádio jo. Tak nám paní sociální pomohla se přihlásit do soutěže Impulsovi. Tak třeba to vynde.“ (R2)

„Tady je to jakože takto dobré. Chodím každé dopoledne do dílny. Tam se vyrábí a to se pak i prodává. Mám za to kafe a tak jakože takto a něco dělám.“ (R9)

„Od prosince chodím do práce, je to tam dobré. Hodně peněz mi asi seberou jakože za dluhy. Ještě nevím, to se teď ukáže. Ukáže se, jak dojde první výplata. Ale aspoň můžu pracovat. Naposledy jsem před tím pracoval před třemi lety. Bude to teď určitě lepší.“ (R3)

„Snažím se najít si práci jako jo. Teďka mě furt jako ženská na úřadě práce nabízí pracovní místa. No ale mám 61 roků a do toho se nikdo nehrne jako jo.“ (R5)

„Už jsem o tom přemýšlel, nevím, nevím. Budu to tam zkoušet. Já jsem se ptal a že tam jsou nějaké možnosti, ale ještě nevím. Budu dělat všechno pro to, abych si to zlepšil. Ty peníze, co sem měl teď, tak dokud si neseženu brigádu, tak na tom budu hůře. I když mám svoje roky, tak si zkusím něco najít.“ (R6)

„No já chcu jít dělat. Chcu jít pracovat do lesa. Já su tu enem přes zimu. Naposledy sem pracoval, to už nevím.... Ale já chcu jít do práce dělat klestí u hraběnky, to bych zoládl.“ (R7)

Respondenti byli také doptáváni na okolnosti, které jim v životě činily potíže. Dotazování byli také na to, zda se tyto situace opakovaly nebo zda změnili po této zkušenosti své jednání, aby se to již znova nestalo. Pouze jeden z dotazovaných se po zkušenosti s vyřazením z evidence uchazečů již opětovně vyřadit nenechal. Všichni ostatní měli s touto situací několikanásobné zkušenosti.

„Vyřazený z pracáku sem byl jednou. Úplně jednoduše, jednou mi to stačilo a stop. Kvůli tomu mě tehda vyhodili z ubytoovny XY. Provozní to zjistila a říkala vy jste vyřazený nemáte to jak platit, nezlobte se, vemte si věci a naschle. No.... O problémech s nikým nemluví je to moje chyba, nemám s kým. Když je nejhůř, tak syn je taková poslední záchrana. Synátor nade mnou láme hůl, ale stejně vždycky pomůže. Sice kolikrát nadává, ale když nemám ani korunu, tak jsem mu zavolal, tož první sem dostal samozřejmě kartáč, no ale stejně potom no je to syn já su otec, tak vždycky pomůže. Ale já bych chtěl hlavně do práce. To je podle mě řešení. Najít si práci... nebo brigádu.“ (R11)

Dalším tématem bylo zjišťování sociální opory v životě respondentů. Téměř všichni se shodovali na tom, že se snaží své problémy a těžkosti řešit samostatně. Většina z nich odmítá vyhledávat pomoc a oporu v rodině či sociálním okolí.

„Já nejsem takový typ, abych otravoval. Nechci zatěžovat. Nikomu se nesvěřuju.“ (R2)

„Já jsem samotář. Teďka už se s nikým nepotkávám, když bydlím na ubytovně. Já to střídám ty ubytovny.“ (R4)

„Neeee vůbec. Já nikomu nic neříkám, Já si chcu všechno vyřešit sám. Nikomu nic, ne. Jakože se sociálním to jo. Tam máme ten plán, ten je jako furt stejný, ale všechno co tam je napsané sem splnil. Teď sem vyřídil ten důchod.“ (R10)

Jeden z respondentů uvedl, že se snažil aktivně řešit svůj problém s nadužíváním alkoholu. V průběhu rozhovoru reflektoval, že si uvědomuje tuto svou závislost. Nad problémem uvažuje, snaží se dlouhodobě podnikat kroky k jejímu zvládnutí, avšak prozatím se mu nepodařilo dlouhodobě vydržet v abstinenci.

„Sám sem se přihlásil bez nějakého doktora bez doporučení na psychinu právě tady na to konto. Prostě chlast- hlava, proč to je. Tam jsem byl na pavilonu a tam primářka, no prostě neštěstí. Tady jsme měli prostě pohovor a notorik, notorik a notorik a hotovo. Vydržel sem 3 měsíce. Nebylo to k ničemu, nikdo mi tam nepomohl.... Teď jakože zrovna nepiju 37 dní. Jako snažím se no.“ (R9)

Další z respondentů se aktuálně nacházel v ojedinělé situaci. Již několik let měl podánu žádost o městský byt. Ten se mu nepodařilo získat,

ale dostal šanci v projektu sociálního bydlení. To znamená, že v průběhu měsíce března dostane příležitost k samostatnému bydlení ve standardním bytě. Tento respondent v průběhu rozhovoru tuto skutečnost několikrát zmiňoval. Uváděl, že je to pro něj velká příležitost. Snaží se na to průběžně připravovat a je odhodlaný v bytě fungovat tak, jak to nejlépe zvládne. Pravidelně dochází na městský úřad, připravuje se na přechod do samostatného bydlení.

„Já v tom bytě budu mít pořádek. Tam bude pořádek všechno. Já se tam zamknu a nikoho nepustím. Nenechám se vyhodit. Já si to tam budu udržovat. Pan XXX mi pomáhá sehnat nějakou postel. Já sem si sehnal aj televizu. Dostal sem šanci, já si to tam vybavím. Tolik roků na to čekám.“ (R13)

Dotazovaní respondenti se primárně zaměřovali na zajištění práce nebo zvýšení svého příjmu. Některým zapojení do pracovního procesu bránil zdravotní stav, proto využívali možnosti navštěvovat aktivizační dílnu. Další z respondentů při zjišťování kroků, které činí pro zlepšení a řešení své situace uvedli, že jsou spokojeni s tím, jak to je. Respektive nevnímají žádné nutné kroky, které by měli uskutečňovat ve své situaci. Tyto výroky se zpravidla týkaly respondentů do 68 let. Respondenti nad 68 let reflektovali, že si uvědomují vážnost své situace, chtěli by uskutečnit nějaká řešení pro zlepšení své situace, ale nemohou, protože jim to neumožňuje jejich situace, zpravidla špatný zdravotní stav. Tyto skutečnosti jsou popsány výše v subkategorii zvládání zaměřené na emoce.

DISKUZE

Cílem tohoto kvalitativního empirického šetření bylo zjistit, jakým způsobem se vyrovnávají muži starší 60 let, žijící v azylovém domě, s nepříznivou životní situací a zda oni sami tuto situaci vidí jako nepříznivou. Záměrem bylo popsat aktuální životní situace respondentů a následně také blíže popsat a identifikovat ty situace, které respondenti vnímají jako nepříznivé. Dalším cílem bylo cílem blíže specifikovat způsob, jakým se s těmito náročnými situacemi vyrovnávají, a to prostřednictvím dvou vybraných zvládacích odpovědí. Konkrétně se jednalo o zvládání zaměřené na emoce a zvládání zaměřené na řešení problému.

Bylo realizováno celkem čtrnáct hloubkových kvalitativních rozhovorů. Všichni respondenti splňovali stanovená kritéria pro výběr výzkumného souboru. To znamená, že data byla získávána od mužů starších 60ti let, kteří měli v době rozhovoru platnou smlouvu o poskytování sociální služby azylového bydlení.

Teoretická část práce se snaží prostřednictvím odborné literatury vymezit ústřední pojmy týkající se zvoleného tématu. Konkrétně se jedná především o dva fenomény současnosti, kterými jsou bezdomovectví a stárnutí. Následně je podrobně popsána problematika zvládání se zaměřením na dvě vybrané copingové strategie. Tato práce má své limity. Ten první spatřuji především v dostupnosti literatury, která by se výhradně věnovala seniorům bez domova jako specifické skupině bezdomovců. Ačkoliv se podle dosavadních výzkumů tato skupina rozrůstá a dle očekávání budou senioři bez domova zranitelnou skupinou osob, věnuje se jim odborná literatura pouze okrajově. Příspěvky na toto téma jsou zpravidla zařazeny v publikacích, které se věnují problematice bezdomovectví obecně. Pozornost je aktuálně zaměřena hlavně na problematiku mladých lidí bez

domova, nově pak nyní vyšla také kniha, které se věnuje problematice lidí bez domova ve středním věku.

Druhým limitem této práce je také moje samotná realizace kvalitativního empirického šetření. S jeho realizací nemám mnoho zkušeností. Stejně tak mohlo dojít ke zkreslení získaných dat, v průběhu jejich sběru, přímo samotnými respondenty. Mou snahou bylo zajistit respondentům co možná nejvíce bezpečné prostředí, důkladně jim vysvětlit způsob anonymizace dat a etické zásady, aby ke zkreslení docházelo co možná nejméně. V rámci rozhovoru jsem se snažila vézt plynulý rozhovor, pokládat průběžně otázky doptávající se na aktuálně sdělené skutečnosti, aby byl patrný můj zájem o danou problematiku. Do předem připravených otázek jsem se snažila dívat takovým způsobem, aby to co nejméně narušilo rozhovor, z důvodu snahy získat autentická data a navodit atmosféru běžného hovoru. Stejně tak audio zařízení bylo umístěno tak, aby nebylo příliš vidět a nevzbuzovalo v respondentech obavy.

Přínos této práce spatřuji v tom, že se snaží identifikovat a konkrétně popsat obtížné životní situace z perspektivy samotných seniorů bez domova. Z následné analýzy dat můžu nyní vyhodnotit, že některé teoretické koncepty zvolené v této práci nebyly vhodně užity s ohledem na specifickou skupinu komunikačních partnerů. Jedná se především o vymezení pozitiv, která přináší stáří dle manželů Lazarusových. Při zjišťování radosti ze stáří, nebyla u respondentů žádná tato pozitiva uváděna. Životní situace těchto bezdomovců je velmi charakteristická, mnoho z nich nevnímá odchod do důchodu jako něco pozitivního. Stejně tak výplata důchodu některých respondentů se uskutečňuje až ve velmi vysokém věku, a někteří na výplatu stále čekají. Pozitiva v podobě setkávání se s rodinou a trávení společného času se u této skupiny téměř neobjevovala. Pouze v jednom případě respondent uvedl, že v rámci rodiny vnímá možnost pomoci a podpory. Převážná většina komunikačních partnerů neudržuje kontakty s rodinou

nebo již žádnou nemají. Dále se dá ze získaných dat prostřednictvím analýzy zjistit, že členění a kategorizace stáří je vhodná pro populaci seniorů bez domova. U této skupiny je dokonce tato skutečnost velmi patrná. Komunikační partneři, kteří se svým věkem řadili do kategorie počátečního stáří, tudíž do 65 let, se zpravidla snažili ještě ve své situaci najít nějaká řešení a uskutečnit kroky ke zlepšení své situace. Senioři v pokročilém stáří se zpravidla vyjadřovali tak, že již nemohou učinit jakoukoliv změnu v rámci své nepříznivé situace a velmi silně reflektovali, že nemají ke zvládnutí potřebné zdroje.

Tato práce se především snaží poskytnout větší andragogické poznání této specifické skupiny jedinců. Jejich životní situace jsou zpravidla velmi náročné. Mají mnoho dluhů, nemají možnost standardního ubytování, a taktéž nemají dostatek finančních prostředků. Nemají dostatečné sociální zázemí a rodinu, kterou by vnímali jako zdroj pomoci.

ZÁVĚR

Tato práce se zabývala specifickou cílovou skupinou seniorů bez domova. Konkrétně se jednalo o zjištění toho, jak vnímají svou aktuální životní situaci a které životní události identifikují jako zátěžové. Cílem bylo také zjistit, jakým způsobem se vyrovnávají s náročnými životními situacemi. V teoretické části této práce byly vymezeny prostřednictvím odborné literatury ústřední pojmy vztahující se k této problematice. Jednalo se především o definice pojmu bezdomovectví, stáří a zvládání.

Senioři bez domova identifikovali jako nejnáročnější životní situace zpravidla takové, které se odehrály v jejich rodině. Primárně se jednalo o ztrátu blízkých členů rodiny. Další náročnou situací, kterou respondenti výrazně popisovali a zmiňovali, byl rozvod. Náročné situace se objevovaly i u seniorů, kteří mají delší čas problémy se závislostí. Ve všech těchto případech se jednalo o nadužívání alkoholu. Mnoho z nich se v průběhu svého života snažilo tento problém vyřešit, avšak nikomu z nich se to nepodařilo. Někteří z respondentů byli hospitalizováni v psychiatrických nemocnicích opakovaně.

Senioři bez domova, stejně jako senioři většinové populace, často zmiňují jako důležitou hodnotu zdraví. Zdraví je významným atributem, který vnímají jako rozhodující pro jejich aktuální životní situaci. Senioři, kteří patří do kategorie pokročilého stáří, popisovali, že si nyní zpětně uvědomují, že měli svou situaci řešit dříve, protože aktuálně již nemohou. Oproti tomu senioři, kteří mají ještě možnost pracovat a zvyšovat si svůj příjem, se o to opakovaně pokoušejí.

Tato práce může sloužit jako zdroj pro větší andragogice poznání této cílové skupiny, přičemž stejně tak ji mohou využít i sociální pracovníci, kteří pracují s touto cílovou skupinou.

LITERATURA A ZDROJE

Barker, G. (1999). *Použití kvalitativních výzkumných metod při postupech rychlého posuzování (Rapid Assessment) zneužívání drog ve společnosti*. Boskovice: Albert.

Corbin, J. M., & Strauss, A. L. (c2008). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed). Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.

Corbin, J. M., & Strauss, A. L. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.

Čevela, R., Kalvach, Z., & Čeledová, L. (2014). *Sociální gerontologie: východiska ke zdravotní politice a podpoře zdraví ve stáří*. Praha: Grada Publishing.

Disman, M. (2011). *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele* (4., nezměn. vyd). Praha: Karolinum.

FEANTSA.(2017) . *ETHOS - Typology on Homelessness and Housing Exclusion*. [cit. 2018-01-11].

Dostupné z: <https://www.feantsa.org/en/toolkit/2005/04/01/ethos-typology-on-homelessness-and-housing-exclusion?bcParent=27>

Fiala, S. (2012). *Novodobý vývoj situace lidí bez domova a reakce na něj*. In *"Jak se žije na ulici - zjevné bezdomovectví": sborník z konference : [Olomouc, 30. listopadu 2010]*. Olomouc: Charita.

Hradecká, V., & Hradecký, I. (1996). *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. Praha: Naděje.

Hradecký, I. (2007). *Definice a typologie bezdomovství: [zpráva o realizaci aktivity č. 1 projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR]*. Praha: Pro Sdružení azylových domů vydala Naděje.

Haasová, J. (2005). *Jak žijí v Olomouci ženy bez domova: sedm skutečných příběhů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Haasová, J. (2011). Typologie lidí na ulici. In *"Jak se žije na ulici - zjevné bezdomovectví": sborník z konference : [Olomouc, 30. listopadu 2010]*. Olomouc: Charita.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Hendl, J., & Remr, J. (2017). *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál.

Hrozenská, M., & Dvořáčková, D., (2013). *Sociální péče o seniory*. 1. vydání. Praha : Grada Publishing.

HOLPUCH, P. (2011). *Bezdomovectví jako přístup k životu*. Biograf (54): 112 odst. Dostupné na adrese <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5401>

Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory* (2nd edition). London: SAGE.

Janiš, K., & Skopalová, J. (2016). *Volný čas seniorů*. Praha: Grada.

KALENSKÁ, K. (2010) „Problém jménem bezdomovectví“. [online]. [cit. 2018. 12. 06]. Dostupné z : <http://www.meredit.cz/content/view/2050/76/>.

Keller, J. (2013). Ztráta domova jako poslední stádium sociální exkluze. In *Bezdomovectví v kontextu kriminality: sborník z konference pořádané Charitou Olomouc u příležitosti 11. ročníku "Dnů o bezdomovectví" a v rámci oslav 20. výročí činnosti Charity Olomouc : [Olomouc, 14. listopadu 2012]*. Olomouc: Charita Olomouc.

Kliment, P. (2014). *Zvládací (copingové) odpovědi v pomáhajících profesích*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Kliment, P., & Dočekal, V. (2016). *Pohled na bezdomovství v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Kuchařová, V., & Janurová, K. (2016). *Velikost a struktura skupin osob bez domova a osob vyloučených z bydlení*. VÚPSV, v. v. i. Praha. [online]. [cit. 2018-10-08]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_419.

Kuchařová, V., Barvíková, J., Psychlová, K., & Höhne, S. (2015). *Vyhodnocení dostupných výzkumů a dat o bezdomovectví v ČR a návrhy postupů průběžného získávání klíčových dat*. VÚPSV, v. v. i. Praha. [online]. [cit. 2018-10-08]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_387.pdf

Křivohlavý, J. (1994). *Jak zvládat stres*. Praha: Grada.

Křivohlavý, J. (2011). *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie: možnosti, které čekají*. Praha: Grada.

Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N. (2006). *Coping with aging*. New York: Oxford University Press.

Lesák, V. *Akční plán ukončování bezdomovectví rodin 2018-2025*. [online]. [cit. 2018-10-08]. Dostupné z: <https://socialnibydleni.org/clanky/tz-brno-ma-plan-jak-uplne-ukoncit-bezdomovectvi-rodin-do-roku-2026>

Matoušek, O., Kodymová, P., & Koláčková, J. (2005). *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál.

MPSV. (2018). *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*. [online]. [cit. 2018-12-04]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/16156>

Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.

NAEH. (2012). *Changes in the HUD Definition of "Homeless"* [online]. [cit. 2018-12-04]. Dostupné z: <http://www.nceh.org/files/2051>.

Ondrušová, J. (2011). *Stáří a smysl života*. Praha: Karolinum.

Paulík, K. (2017). *Psychologie lidské odolnosti (2., přepracované a doplněné vydání)*. Praha: Grada.

Pěnkava, P. (2017). *Problémy aktivizace starých bezdomovců*. In Tomeš, I., & Šámalová, K. (2017). *Sociální souvislosti aktivního stáří*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

Plachý, A. (2006). *Nejsme připraveni na bezdomovectví celých rodin*. *Sociální práce/Sociálna práca*, 06(4), 3-6.

Plachý, A. (2012). Člověk na ulici před dvaceti lety a dnes. In *"Dvacet let vývoje bezdomovectví v naší společnosti: rozšířený sborník z konference Charity Olomouc konané u příležitosti 10. ročníku "Dnů o bezdomovectví" a v rámci oslav 20. výročí vzniku střediska Samaritán pro lidi bez domova : [Olomouc, 22. listopadu 2011].* Olomouc: Charita Olomouc.

Plamínek, J. (2013). *Sebepoznání, sebeřízení a stres: praktický atlas sebezvládnutí* (3., dopl. vyd). Praha: Grada.

Pleace, N. (2017) *Evropská příručka bydlení především*. Dostupné z: https://socialnibydeni.org/wp-content/uploads/2018/10/hfguide_cz_171006_orez.pdf

Průdková, T., & Novotný, P. (2008). *Bezdomovectví*. Praha: Triton.

Punch, K. (2008). *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál.

Reichel, J. (2009). *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.

Sak, P., & Kolesárová, K. (2012). *Sociologie stáří a seniorů*. Praha: Grada.

Smith, J. (2000). *The Fourth Age: A Period of Psychological Mortality?* In: Max Planck Forum [online]. [cit. 2019-01-03] Dostupné z: http://www.demogr.mpg.de/Papers/workshops/010730_paper01.pdf

Sýkorová, D. (2007). *Autonomie ve stáří: kapitoly z gerontosociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Sýkorová, D., Nytra, G., & Tichá, I. (2014). *Bydlení v kontextu chudoby a stáří*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

Šťastná, J. (2016). *Když se řekne komunitní práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.

Švaříček, R., & Šedová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Švihlová, K. (2012). Denní centrum - křižovatka životních příběhů lidí bez domova. In *"Dvacet let vývoje bezdomovectví v naší společnosti: rozšířený sborník z konference Charity Olomouc konané u příležitosti 10. ročníku "Dnů o bezdomovectví" a v rámci oslav 20. výročí vzniku střediska Samaritán pro lidi bez domova : [Olomouc, 22. listopadu 2011]*. Olomouc: Charita Olomouc.

Tomczyk, Ł. (2015). *Vzdělávání seniorů v oblasti nových médií*. Praha: Asociace institucí vzdělávání dospělých ČR.

Tošnerová, T. (2009). *Jak si vychutnat seniorská léta*. Brno: Computer Press.

ÚZ. (2019). *Úplné znění č. 1308 - Sociální zabezpečení*. Ostrava: Sagit.

Vágnerová, M. (2012). *Psychopatologie pro pomáhající profese* (Vyd. 5). Praha: Portál.

Vágnerová, M., Csémy, L., & Marek, J. (2013). *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum.

Vidovičová, L. (2013). *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1 Mýty o seniorech a seniorech bez domova	28
--	----

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1	95
--------------------	----

Přílohy

Příloha č. 1

INFORMOVANÝ SOUHLAS S ÚČASTÍ NA VÝZKUMU:

Jmenuji se Eliška Marčíková a uskutečňuji výzkum v rámci své diplomové práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Kontaktovat mě můžete prostřednictvím emailu xxx nebo prostřednictvím vedoucího azylového domu, ve kterém aktuálně bydlíte.

Chci Vám poděkovat, že souhlasíte s vaší účastí v mém výzkumu.

Před začátkem našeho společného rozhovoru potvrzujete, že:

- Vaše účast je zcela dobrovolná.
- V průběhu rozhovoru můžete odmítnout odpovědět na kteroukoliv položenou otázku.
- Svou účast ve výzkumu můžete kdykoliv během jeho realizace odvolat.
- Jsem si vědom toho, že jakmile bude diplomová práce zpracována a vytištěna, není již možnost z výzkumu odstoupit. Účast je možno odvolat do 15.03.2019.

Rozhovor, který spolu uskutečníme bude zcela důvěrný. Přístup k němu budu mít pouze já, Eliška Marčíková, jako realizátor výzkumu. Úseky z našeho rozhovoru budou součástí méj diplomové práce, ale nebudou v ní zveřejněny žádné informace, které by umožňovaly identifikaci Vaší osoby. To znamená, že nebude uvedeno Vaše jméno ani příjmení ani jiné identifikační charakteristiky.

Svým podpisem potvrzujete, že rozumíte obsahu informovaného souhlasu s účastí na výzkumu.

Jméno: _____

Příjmení: _____

Datum: _____

Podpis: _____